การสืบทอดพระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์

The Lineage Transmission of the Tham Script Palm-leaf Manuscript of the Pāli Canon: A Case Study from the Vinaya Pitaka, Parajika Section

สุชาดา ศรีเศรษฐวรกุล

Suchada Srisetthaworakul

วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

College of Religious Studies, Mahidol University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 26 พ.ค. 2567 เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 07 ก.ค. 2567

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 20 ก.ค. 2567 เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 31 ก.ค. 2567

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและนำเสนอข้อมูลร่องรอยการสืบทอดพระพุทธศาสนาและคัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรมในอาณาจักรล้านนาและล้านช้าง โดยการศึกษาภาพรวมของพระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ที่สำรวจและถ่ายภาพโดยโครงการพระไตรปิฎกฉบับวิชาการ จำนวน 79 มัด แล้วคัดเลือกคัมภีร์ใบลานที่มีเนื้อหาค่อนข้างสมบูรณ์ จำนวน 29 มัด เพื่อศึกษาเปรียบเทียบเนื้อความในข้อความขึ้นต้นของเนื้อหาแต่ละบท ข้อความขึ้นต้นและข้อความลงท้ายคัมภีร์ใบลานแต่ละมัด ตลอดจนข้อมูลรายละเอียดที่เกี่ยวข้อง เช่น ข้อมูลจากบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลาน จำนวนผูก เพื่อจัดสายการสืบทอดคัมภีร์ใบลานทั้ง 29 มัด

จากการศึกษาเปรียบเทียบพบว่าชุดคัมภีร์ใบลานมีเนื้อหาในข้อความขึ้นต้นของเนื้อหาแต่ละบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในข้อความขึ้นต้นและข้อความลงท้ายคัมภีร์ใบลานที่มีรูปแบบที่แตกต่างกันค่อนข้างชัดเจน และสามารถจัดแบ่งออกเป็นกลุ่มเมืองจำปาสัก กลุ่มเมืองเชียงใหม่ (สายเมืองเชียงใหม่ A) และกลุ่มหัวเมืองฝ่ายเหนือ (สายเมืองแพร่ สายเมืองลำพูน และสายเมืองเชียงใหม่ B) ทำให้เห็นร่องรอยการสืบทอดพระพุทธศาสนาและคัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรมในอาณาจักรล้านนาและล้านช้างได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

คำสำคัญ: พระไตรปิฎก คัมภีร์ใบลาน อักษรธรรม ล้านนา ล้านช้าง

Abstract

This article aims to study and present the traces of the transmission of Buddhism and the Tham Script Palm-leaf Manuscrips of the Tipitaka in the Lanna and Lan Xang kingdoms. The study focuses on the overall picture of the Tham script Palm-leaf manuscripts of the Pāli canon, specifically the *Pārājikakaṇḍa* in the *Vinayapiṭaka*, surveyed and photographed by the Dhammachai Tipitaka Project, totaling 79 bundles. From these, 29 bundles with relatively complete content were selected for a comparative study of the introductory text of each chapter, the opening and closing texts of each manuscript, and relevant details such as colophon information and the number of phuks. The goal was to classify the transmission lineage of all 29 manuscript bundles.

The comparative study reveals that the manuscripts have varying introductory texts for each chapter, particularly in the opening and closing texts of the palm-leaf manuscripts, with distinct differences. They can be classified into the following groups: the Champasak group, the Chiang Mai group (Chiang Mai A lineage), and the northern city-states group (comprising the Phrae lineage, the Lamphun lineage, and the Chiang Mai B lineage). This classification provides clearer insights into the traces of the lineage transmission of Buddhism and the Tham script manuscripts of the Pāli canon in the Lanna and Lan Xang kingdoms.

Keywords: Tipitaka, Palm-leaf manuscript, Tham script, Lanna, Lan Xang

1. ที่มา

อักษรธรรมเป็นชุดอักษรที่ใช้ในการบันทึกคัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานในอาณาจักรล้านนาและล้านช้างเดิมซึ่งครอบคลุมพื้นที่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย รวมถึงประเทศลาว โดยทั่วไปในปัจจุบันพระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรมในส่วนที่เป็นคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกครบชุดนั้นหาได้ยาก แต่ในทางกลับกันพระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรมในส่วนที่เป็นคัมภีร์พระวินัยปิฎกได้ถูกสืบทอดและเก็บรักษาไว้เป็นจำนวนมากพอสมควร ซึ่งที่ยังคงหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบันมีอายุเก่าแก่แตกต่างกันมาก กล่าวคือ คัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดมีอายุมากกว่า 500 ปี ในขณะเดียวกันคัมภีร์ที่สร้างใหม่ที่สุด มีอายุประมาณ 100 ปี[1]

แม้จะมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาล้านช้าง และคัมภีร์ใบลานอักษรธรรมอยู่บ้าง แต่ก็ยังไม่มีการศึกษาเรื่องดังกล่าวในเชิงประวัติศาสตร์การสืบทอดคัมภีร์พระไตรปิฎกโดยเทียบเคียงกับเนื้อหาจริงที่ปรากฏในคัมภีร์ จึงทำให้ยังไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่าคัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรมมีร่องรอยการสืบทอดคัมภีร์ที่แท้จริงเป็นอย่างไร

บทความวิจัยนี้ได้ศึกษาและนำเสนอข้อมูลร่องรอยการสืบทอดพระพุทธศาสนาและคัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรมในอาณาจักรล้านนาและล้านช้าง โดยศึกษาเปรียบเทียบพระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์[2] ที่จัดสร้างขึ้นตั้งแต่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมาและ

---

[1] อ้างอิงข้อมูลจาก catalog คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานของโครงการพระไตรปิฎกฉบับวิชาการ ที่ทำการสำรวจ ถ่ายภาพ และรวบรวมข้อมูลภาพถ่ายคัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2553-2567

[2] คำว่าปาราชิกกัณฑ์ที่ใช้ในงานวิจัยนี้ ใช้อ้างอิงตามหัวข้อเรื่องที่ปรากฏที่ปกหน้าของคัมภีร์ใบลาน โดยเนื้อหาจะครอบคลุมเวรัญชกัณฑ์ ปาราชิกกัณฑ์ สังฆาทิเสสกัณฑ์ อนิยตกัณฑ์ และนิสสัคคิยกัณฑ์

สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน และจัดสายการสืบทอดคัมภีร์ใบลาน เพื่อให้เห็นภาพการสืบทอดคัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรมในช่วง 300-400 ปีที่ผ่านมาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น และสะท้อนถึงสถานการณ์บางส่วนของพระพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาและล้านช้างซึ่งเป็นจารีตใบลานอักษรธรรมในช่วงเวลาดังกล่าวอีกด้วย

2. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาและล้านช้าง

ข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเถรวาท และเหตุการณ์เกี่ยวเนื่องกับการเคลื่อนไหวของคณะสงฆ์ในอาณาจักรล้านนามีปรากฏในคัมภีร์และเอกสารบันทึกทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ อาทิ คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้แสดงให้เห็นถึงข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเถรวาท และความเคลื่อนไหวของคณะสงฆ์ในอาณาจักรล้านนานับตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงในรัชสมัยของพระเมืองแก้ว[3] โดยข้อมูลเกี่ยวกับพระไตรปิฎกในชินกาลมาลีปกรณ์ระบุถึงช่วงที่เริ่มสร้างเมืองหริภุญไชยหรือราวพุทธศตวรรษที่ 12 ยังไม่มีการกล่าวอ้างถึงพระไตรปิฎกที่เป็นเอกสารโดยตรง แต่มีข้อมูลเกี่ยวกับติปิฎกธร หรือพระผู้ทรงพระไตรปิฎกปรากฏอยู่ ในสมัยอาณาจักรล้านนา มีการจัดสร้างพระไตรปิฎกขึ้นโดยพระบรมราชโองการของพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984-2030) ที่วัดมหาโพธารามในปี พ.ศ. 2026 ต่อมาในปี พ.ศ. 2043 พระไตรปิฎกได้รับการจัดสร้างขึ้นอีกครั้งโดยพระบรมราชโองการของพระเจ้าติโลกปนัดดา[4] ซึ่งในปีถัดมา (พ.ศ. 2044) พระเจ้าติโลก

---

[3] สุชาดา ศรีเศรษฐวรกุล, “การสืบทอดพระไตรปิฎกใบลานอักษรขอมในประเทศไทยและกัมพูชา,” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 8), (มกราคม - มิถุนายน 2562): 82.

[4] ในชินกาลบาลีปกรณ์เรียกพระญาแก้วหรือพระเมืองแก้วว่า ติลกปนัดดาธิราช โดยกล่าวยกย่องพระญาแก้วเช่นเดียวกับพระเจ้าติโลกราชว่าเป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรม

ปนัดดาได้เป็นองค์อุปถัมภ์พิธีฉลองสมโภชพระไตรปิฎกฉบับทอง และหอเก็บรักษาพระไตรปิฎก ที่วัดปุพพารามอีกด้วย[5]

ส่วนของอาณาจักรล้านช้าง แม้พงศาวดารของลาวกล่าวว่า ในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม (พ.ศ. 1896) อาณาจักรล้านช้างมีความเจริญรุ่งเรืองมากและได้แผ่ขยายอาณาจักรออกไปกว้างขวางโดยได้รับการสนับสนุนจากกษัตริย์ขอมและได้รับเจ้าหญิงขอมมาเป็นมเหสี แต่อย่างไรก็ตาม มีข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาปรากฏในลาวมาตั้งแต่ก่อนรัชสมัยของพระเจ้าฟ้างุ้มอยู่แล้ว และมีข้อมูลทางประวัติศาสตร์จำนวนมากที่ชี้ว่าพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเข้าสู่ลาวโดยผ่านทางอาณาจักรล้านนา ซึ่งยังเป็นประเด็นถกเถียงกันอยู่

ในรัชสมัยพระยาสามแสนไท (พ.ศ. 1936-1959) มีปรากฏหลักฐานกิจกรรมการทำนุบำรุงและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในล้านช้างอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนมีความสัมพันธ์อันดีกับกรุงศรีอยุธยาในด้านความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครองด้วย จากนั้นมาพระพุทธศาสนาได้เริ่มแพร่หลายไปอย่างกว้างขวางในอาณาจักรล้านช้าง แม้ว่าการติดต่อทางศาสนาระหว่างล้านช้างและล้านนาในช่วงรัชกาลพระยาไชยจักรพรรดิถึงรัชกาลพระยาวิชุลราช (พ.ศ. 1992-2063) ที่ตรงกับรัชกาลพระเจ้าติโลกราชถึงพระเมืองแก้วจะไม่ปรากฏหลักฐานใด ๆ ทางด้านเอกสาร เนื่องจากล้านช้างมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดทางด้านการเมืองและการปกครองกับกรุงศรีอยุธยาซึ่งขัดแย้งกับรัฐล้านนาจนถึงขั้นทำสงครามระหว่างการเป็นเวลาหลายสิบปี แต่หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ ได้แก่ พระพุทธรูปสำริดบางองค์ซึ่งขุดพบภายในกรุเจดีย์พระธาตุหมากโมที่พระยาพิชุลราชเป็นผู้สร้าง แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศิลปะล้านนาที่ส่งผ่านเข้ามายังล้านช้างร่วมกับการติดต่อทางด้านพุทธศาสนาในช่วงเวลาดังกล่าว[6] ต่อมาเมื่อพระยา

ส่งเสริมพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง (สรัสวดี อ๋องสกุล, *กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่* (เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2557),73.)

[5] เรื่องเดียวกัน, 89-100.

[6] สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, *เรื่องของพ่อ และ รวมบทความทางวิชาการ ล้านช้าง : ล้านนา,*

โพธิสารราชได้ราชสมบัติในนครหลวงพระบาง การติดต่อทางศาสนาระหว่างรัฐทั้งสองจึงเริ่มปรากฏหลักฐานด้านเอกสาร โดยคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่า

> เมื่อจุลศักราช 885 (พ.ศ 2066)... ในวันเพ็ญเดือนยี่ (พระเมืองแก้ว) ทรงบริจาคมหาทานถวายสมณบริขารประกอบด้วยผ้าเนื้อดีคู่หนึ่งแก่พระเทพมงคลเถระ พร้อมทั้งภิกษุบริวาร แล้วส่งพระเทพมงคลเถระพร้อมด้วยคัมภีร์พระไตรปิฎกจำนวน 60 คัมภีร์ ไปให้แก่พระเจ้านครล้านช้าง (พระยาโพธิสาลราช) เพื่อให้เกิดศรัทธาปสาทะ[7]

นอกจากนี้ พระเมืองเกษเกล้ากษัตริย์ล้านนาทรงพระราชทานพระนางยอดคำพระราชธิดาให้ไปเป็นพระอัครมเหสีในพระยาโพธิสาลราช (พ.ศ. 2063 - 2090) แห่งอาณาจักรล้านช้าง เพื่อประสานความสัมพันธ์และหวังการสนับสนุนจากล้านช้าง ซึ่งต่อมานางยอดคำก็ประสูติพระราชโอรสทรงพระนามว่าเจ้าไชยเชษฐาราชกุมาร ในปี พ.ศ 2089 ขุนนางเมืองเชียงใหม่ได้เดินทางมาทูลขออัญเชิญสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราชพระโอรสองค์ใหญ่อันประสูติแต่พระนางยอดคำไปครองนครเชียงใหม่ โดยสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราชทรงครองราชย์อยู่ในราชบัลลังก์ล้านนาได้เพียง 2 ปีก็ต้องเสด็จกลับไปล้านช้างเพราะพระยาโพธิสาลราชพระราชบิดาทรงสวรรคตกะทันหันจึงเกิดเหตุวุ่นวายในล้านช้าง ซึ่งการเสด็จกลับไปเสวยราชสมบัติที่ล้านช้างครั้งนี้ทรงนำพระพุทธรูปสำคัญของนครเชียงใหม่ไป

จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายประสม ศรีสำอาง ต.ช., ต.ม. ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุวรวิหาร เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร 27 ตุลาคม 2546 (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., 2546), 8-11.

[7] *ชินกาลมาลีปกรณ์*, แปลโดย แสง มนวิทูร, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางทองคำ สุวรรนิชกุล ณ สุสานพระบาท อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง วันที่ 17 มกราคม พุทธศักราช 2515 (ม.ป.ท.: กรมศิลปากร, 2515): 359-360.

ยังนครหลวงพระบางหลายองค์ เช่น พระแก้วมรกต พระพุทธสิหิงค์ ฯลฯ คาดว่ามีข้าไพร่บริวารฝ่ายพระเมืองเกษเกล้า ตลอดจนพระเถระผู้ใหญ่และช่างแห่งล้านนาติดตามไปเป็นอันมาก จึงมีปรากฏเรื่องราวและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นว่ามีวัฒนธรรมประเพณีร่วมกันระหว่างล้านนาและล้านช้างหลายอย่าง[8] เมื่อพิจารณาจากพงศาวดาร ตำนาน และเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของอาณาจักรล้านนาและล้านช้าง จะเห็นได้ว่าทั้งสองอาณาจักรมีความสัมพันธ์กันมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน[9]

ต่อมาอาณาจักรสยามขึ้นมาเรืองอำนาจนับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี จวบจนมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ในขณะนั้นอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรล้านช้างก็เริ่มเสื่อมอำนาจลง โดยในช่วงปลายราชวงศ์มังรายแห่งอาณาจักรล้านนา บ้านเมืองมีสภาพอ่อนแอ จนในที่สุดราชวงศ์ตองอูโดยบุเรงนองนำกองทัพมายึดอำนาจได้สำเร็จ (พ.ศ. 2101) แต่กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่ยังได้รับอนุญาตให้ครองเมืองต่อไปภายใต้อำนาจพม่า ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ล้านนากลายมาเป็นเมืองประเทศราชสยาม กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่แห่งราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนขึ้นเป็นกษัตริย์ท้องถิ่นเชียงใหม่โดยมีอำนาจปกครองตนเองภายใต้อำนาจของกษัตริย์สยาม โดยกษัตริย์เชียงใหม่ก็ได้รับการยอมรับในฐานะเมืองใหญ่ พี่น้องในเชื้อสายเจ้าเจ็ดตนได้แยกย้ายกันครองเมืองเชียงใหม่ ลำปาง

---

[8] สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, *เรื่องของพ่อ และ รวมบทความทางวิชาการ ล้านช้าง : ล้านนา*, 47-52.

[9] อ่านเพิ่มเติมที่ *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 11 พงษาวดารเมืองหลวงพระบาง,* เรียบเรียงโดย พระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ, พิมพ์แจกในงานศพอำมาตย์เอก พระยาอุตรกิจพิจารณ์ (สุด สาระสุทธิ์) ปีมะแม พ.ศ. 2462 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462). และ *พงศาวดารเมืองล้านช้างและลำดับสกุล ชาลีจันทร์ ราชตระกูลล้านช้าง เวียงจันทน์*, รวบรวมโดย พระยาประมวญวิชาพูล, พิมพ์เป็นบรรณาการ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอกหลวงชาญสงคราม (กฤษณ์ ชาลีจันทร์) วันที่ 3 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2500 ณ เมรุวัดโสมนัสวิหาร (พระนคร: โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, 2500).

ลำพูน โดยเจ้าหลวง (เจ้าเมืองประเทศราช) จะได้รับการยอมรับในหมู่เจ้านาย และได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการจากพระเจ้าอยู่หัวสยาม ตลอดจนได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้ครองเมืองมีเครื่องยศประกอบตำแหน่ง มีพิธีกรรมเพื่อความชอบธรรมตามจารีต มีการฟื้นฟูบ้านเมือง สร้างกำแพงเมือง สร้างเวียงแก้ว คุ้มหลวงหอคำ บูรณะวัดสำคัญ ฟื้นฟูการเขียนตำนาน สร้างงานวรรณกรรมและศิลปวัฒนธรรม แต่เมื่อสยามเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคใหม่ มีแนวทางการปฏิรูปการปกครองแบบรวมศูนย์ ทำให้อำนาจท้องถิ่นถดถอย สถาบันกษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่ที่เคยดำรงอยู่ในดินแดนล้านนาประเทศก็สิ้นสุดลง[10] จนในที่สุดล้านนาก็ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของประเทศสยาม จึงมีอิทธิพลของสยามแผ่ขยายเข้ามาในล้านนาและล้านช้างในมิติต่าง ๆ รวมทั้งการสืบทอดคัมภีร์พระไตรปิฎกอีกด้วย

3. ภาพรวมพระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม[11] คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ที่นำมาศึกษาวิจัย

คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับสิกขาบทของพระภิกษุ ซึ่งส่วนใหญ่จะประกอบไปด้วย 5 บท คือ เวรัญชกัณฑ์ ปาราชิกกัณฑ์ สังฆาทิเสสกัณฑ์ อนิยตกัณฑ์ และนิสสัคคิยกัณฑ์[12]

---

[10] สรัสวดี อ๋องสกุล, *กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่* (เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2557), 134-136.

[11] ในงานวิจัยนี้จะไม่ได้ระบุข้อมูลอักษรที่ใช้จารว่าเป็นอักษรธรรมล้านนาหรืออักษรธรรมล้านช้างในแต่ละคัมภีร์ให้เห็นอย่างชัดเจน แต่อย่างไรก็ตาม คัมภีร์ใบลานอักษรธรรมที่นำมาศึกษาวิจัยส่วนใหญ่มักใช้เป็นอักษรธรรมล้านนาหากเป็นคัมภีร์ใบลานที่พบในภาคเหนือ และมักใช้เป็นอักษรธรรมล้านช้างหากเป็นคัมภีร์ใบลานที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและประเทศลาว

[12] เนื้อหาคัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ส่วนใหญ่มี 5 บท ซึ่งแตกต่างจากเนื้อหาคัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรขอมส่วนใหญ่ที่มีจำนวนแค่ 4 บท คือ เวรัญชกัณฑ์ ปาราชิกกัณฑ์ สังฆาทิเสสกัณฑ์ อนิยตกัณฑ์ โดยมักจะไม่มี

โดยคัมภีร์ที่นำมาศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นชุดคัมภีร์ใบลานที่สำรวจและถ่ายภาพโดยโครงการพระไตรปิฎกฉบับวิชาการ[13] จำนวน 79 มัด โดยเป็นคัมภีร์ใบลานที่พบในประเทศลาวจำนวน 14 มัด และพบในประเทศไทยจำนวน 55 มัด

3.1 พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ที่พบในประเทศลาว

คัมภีร์ใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ (ต่อไปจะเรียกย่อว่า “คัมภีร์ใบลาน”) ที่พบที่ประเทศลาวจำนวน 14 มัด เป็นคัมภีร์ใบลานจากแขวงหลวงพระบาง จำปาสัก และสะหวันนะเขต โดยมีรายละเอียดดังนี้

คัมภีร์ใบลานจากแขวงหลวงพระบางที่เก็บรักษาอยู่ที่วัดใหม่สุวรรณภูมาราม เป็นคัมภีร์ใบลานที่ถูกแบ่งเนื้อหาเป็น 3 ท่อนโดยแบ่งเป็นมัดต้น มัดสอง มัดสาม คัมภีร์ใบลานทั้ง 3 มัดถูกจัดสร้างขึ้นระหว่างช่วงปี พ.ศ. 2355-2357 แต่อย่างไรก็ตามคัมภีร์ใบลานที่พบทั้ง 3 มัด มีเนื้อหาที่ไม่ได้เชื่อมโยงต่อเนื่องและมีเนื้อหาบางส่วนขาดหายไป ซึ่งดูเหมือนว่ามีการนำใบลานชุดอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องมาใส่รวมกันไว้ภายในมัดเดียวกัน

คัมภีร์ใบลานจากแขวงจำปาสัก จำนวน 7 มัด จาก 4 วัด คือ วัดอัมพวัน วัดมีชัยสีเจริญเพชร วัดวิทยาราม และวัดพุทธวนาราม โดยคัมภีร์ใบลานจากวัดอัมพวัน (2 มัด) เป็นคัมภีร์ใบลานที่ไม่ครบชุดและมีเนื้อหากระโดดไปมาไม่สมบูรณ์ ส่วนคัมภีร์ใบลานที่พบที่วัดมีชัยสีเจริญเพชร (1 มัด) เป็นคัมภีร์ใบลาน

นิสสัคคิยกัณฑ์รวมอยู่ด้วย

[13] โครงการพระไตรปิฎกวิชาการเป็นโครงการทางวิชาการที่ได้รับการสนับสนุนโดยวัดพระธรรมกายมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2553 มีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์รวบรวมพระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลานทุกสายจารีต จัดทำฐานข้อมูลพระไตรปิฎกบาลีทั้งฉบับใบลานและฉบับพิมพ์แบบบูรณาการ และจัดทำพระไตรปิฎกบาลีเชิงวิเคราะห์ฉบับสมบูรณ์ มีคณะทำงานที่ประกอบด้วยนักวิชาการนานาชาติที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนาภาษาบาลี และคัมภีร์ใบลานเป็นจำนวนมาก

มัดต้นซึ่งมีเนื้อหาเฉพาะครึ่งแรก และคัมภีร์ใบลานจากวัดวิทยาราม (2 มัด) มีเนื้อหาครบถ้วนรวมเป็นมัดใหญ่มัดเดียวและใช้จารระบุเลขหน้าผูกเป็นเลขในชุดอักษรขอมหรือเลขไทย แต่อย่างไรก็ตาม ไม่พบบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลาน (colophon) ของคัมภีร์ใบลานทั้ง 5 มัดดังกล่าวจึงทำให้ไม่ทราบรายละเอียดการจัดสร้างรวมถึงอายุของคัมภีร์ใบลาน ในขณะที่คัมภีร์ใบลานจากวัดพุทธวนาราม (วัดบ้านเมืองกาง) (2 มัด) มัดแรกในบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลานระบุว่าจัดสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2104 มีอายุมากกว่า 460 ปี แต่มีเนื้อหาขาดหายไปบางส่วน ส่วนคัมภีร์ใบลานอีกมัดมีเนื้อหาครบถ้วนแต่ไม่พบบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลานจึงทำให้ไม่ทราบรายละเอียดการจัดสร้างและมีการจารระบุเลขหน้าผูกเป็นเลขในชุดอักษรขอมไม่ใช่เลขในชุดอักษรธรรมตามที่นิยมใช้ในคัมภีร์ใบลานอักษรธรรมโดยทั่วไป เช่นเดียวกับชุดใบลานที่พบที่วัดวิทยาราม

คัมภีร์ใบลานจากแขวงสะหวันนะเขต จำนวน 4 มัด จาก 3 วัด คือ วัดโพธิไชยาราม วัดไตรภูมิ วัดยอดแก้วไชยภูมิ คัมภีร์ใบลานจากวัดโพธิไชยาราม (1 มัด) มีเนื้อหาครบถ้วนรวมเป็นมัดใหญ่มัดเดียว และสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2416 มีอายุมากกว่า 150 ปี ส่วนคัมภีร์ใบลานจากวัดไตรภูมิ (1 มัด) เป็นคัมภีร์ใบลานมัดต้นซึ่งมีเนื้อหาเฉพาะครึ่งแรก แต่ไม่พบบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลานจึงทำให้ไม่ทราบรายละเอียดการสร้าง และคัมภีร์ใบลานจากวัดยอดแก้วชัยภูมิ (2 มัด) เป็นคัมภีร์ใบลานที่ไม่ครบชุดที่จัดสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2479, 2480 จึงเป็นใบลานที่ค่อนข้างใหม่มีอายุต่ำกว่าร้อยปี สามารถสรุปรายละเอียดเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 1 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ที่พบในประเทศลาว

แขวง	วัด	ผูกที่พบ	เลขอังกา[14]	ปีที่สร้าง (พ.ศ.)
หลวงพระบาง	วัดใหม่สุวรรณภูมาราม	1-7, 8	ñra-bre, ṅa-caḥ	2357
หลวงพระบาง	วัดใหม่สุวรรณภูมาราม	A2 (1), B8 (8)	ka-khaḥ, ṭī-ṭhaḥ	2359
หลวงพระบาง	วัดใหม่สุวรรณภูมาราม	2, 5-6, 10	ga-ṇaḥ	2357
จำปาสัก	วัดอัมพวัน	2-4, 6-7, 9-10, 12, 14, 16-17	ga-tyaḥ	ไม่ปรากฏ
จำปาสัก	วัดอัมพวัน	3	ja-caṃ	ไม่ปรากฏ
จำปาสัก	วัดวิทยาราม	1-17	ka-tai	ไม่ปรากฏ
จำปาสัก	วัดวิทยาราม	1-17	ka-to	ไม่ปรากฏ
จำปาสัก	วัดพุทธวนาราม	4-6, 9-19	cha-ṭayu	2104
จำปาสัก	วัดพุทธวนาราม	1-17	ka-a	ไม่ปรากฏ
จำปาสัก	วัดมีชัยสีเจริญเพชร	1-12	ka-rū	ไม่ปรากฏ

[14] เลขอังกา คือ เลขบอกหน้าในคัมภีร์ใบลาน โดยทั่วไปจะเป็นพยัญชนะในภาษาบาลี โดยทั่วไปแล้วพยัญชนะ 1 ตัว จะใช้ประสมกับสระต่าง ๆ กลายเป็น เลขอังกา 12 ตัว เช่น ก, กา, กิ, กี, กุ, กู, เก, ไก, โก, เกา, กํ, กะ เมื่อประสมกับ สระครบแล้ว ก็จะใช้พยัญชนะตัวถัดไปมาประสมนับต่อไปเรื่อย ๆ เช่น ...ข, ขา, ขิ, ขี,... เป็นต้น จนกระทั่งจบเนื้อหาคัมภีร์ใบลาน โดยในใบลานหนึ่งใบลาน จะมี 2 หน้าลานและมีเลขอังกาเฉพาะด้านหลังหรือหน้าคู่ ในงานวิจัยนี้จะใช้เลขอังกาเป็นระบบอักษรโรมันตามข้อมูลที่บันทึกไว้ใน catalog ต้นฉบับของโครงการพระไตรปิฎกฉบับวิชาการ

ตารางที่ 1 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ที่พบในประเทศลาว (ต่อ)

แขวง	วัด	ผูกที่พบ	เลขอังกา	ปีที่สร้าง (พ.ศ.)
สะหวันนะเขต	วัดโพธิไชยาราม	1-18	ka-graḥ	2416
สะหวันนะเขต	วัดไตรภูมิ	1-8	ka-taḥ	ไม่ปรากฏ
สะหวันนะเขต	วัดยอดแก้วชัยภูมิ	1-4	ka-jaḥ	2480
สะหวันนะเขต	วัดยอดแก้วชัยภูมิ	1-13	ka-rū	2479

3.2 พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ที่พบในประเทศไทย

คัมภีร์ใบลานที่พบในประเทศไทยส่วนใหญ่อยู่ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบในจังหวัดเชียงใหม่รวมจำนวน 9 มัด คือ วัดสิทธิทรงธรรม (สะลวงใน) (1 มัด) วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร (1 มัด) วัดเมธัง (1 มัด) วัดดวงดี (3 มัด) วัดแสนฝาง (1 มัด) วัดบ้านแปะ (1 มัด) และวัดดอนปิน (1 มัด) ส่วนใหญ่มีบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลานระบุรายละเอียดการจัดสร้าง โดยเป็นชุดคัมภีร์ใบลานที่ถูกจัดสร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2269-2456 (อายุระหว่าง 100-300 ปี) และส่วนใหญ่ค่อนข้างมีเนื้อหาครบถ้วน มีรายละเอียดดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ที่พบในจังหวัดเชียงใหม่

วัด	ผูกที่พบ	เลขอังกา	ปีที่สร้าง (พ.ศ.)	หมายเหตุ
วัดสิทธิทรงธรรม (สะลวงใน)	1-15	a-me	2424	เนื้อหาครบ
วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร	1	tau-tai	ไม่ปรากฏ	มีเนื้อหาแค่ผูกเดียว
วัดเมธัง	1-15	na-ṇī	2403	เนื้อหาครบ
วัดดวงดี (อ.เมือง)	1-18	ka-ya	2378	เนื้อหาครบ
วัดดวงดี (อ.เมือง)	1-16	ka-ḷaḥ	2348	เนื้อหาครบ
วัดดวงดี (อ.เมือง)	1-15	a-yo	2354	เนื้อหาขาดช่วงท้าย
วัดแสนฝาง	1-16	i- xvii	2448	เนื้อหาครบ
วัดบ้านแปะ	1-16	a-khai	2269	เนื้อหาครบ
วัดดอนปิน (อ.สันกำแพง)	1-9	a-24	2456	เนื้อหามีแค่ครึ่งเดียว

คัมภีร์ใบลานที่พบในจังหวัดลำปางมีจำนวน 5 มัด พบที่วัดไหล่หินหลวง (1 มัด) วัดพระธาตุลำปางหลวง (2 มัด) วัดสิงห์ชัย (1 มัด) และวัดทุ่งม่านใต้ (1 มัด) ส่วนใหญ่มีระบุรายละเอียดปีจัดสร้าง โดยเป็นชุดคัมภีร์ใบลานที่ถูกจัดสร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2254-2481 (อายุระหว่าง 80-320 ปีโดยประมาณ) มีรายละเอียดดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 3 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ที่พบในจังหวัดลำปาง

วัด	ผูกที่พบ	เลขอังกา	ปีที่สร้าง (พ.ศ.)	หมายเหตุ
วัดไหล่หินหลวง	2, 5-9, 11-20, 22	ga-ḍyo	2254	เนื้อหาขาดหายเป็นช่วง ๆ
วัดพระธาตุลำปางหลวง	1-14	ka-si	2351	เนื้อหาช่วงท้ายขาดหาย
วัดพระธาตุลำปางหลวง	13-14	ma-ḷaḥ	ไม่ปรากฏ	มีเนื้อหาแค่ 2 ผูก
วัดสิงห์ชัย	1-14	ka-xxxix	2453	เนื้อหาครบ
วัดทุ่งม่านใต้	1-17	ka-	2481	เนื้อหาครบ

คัมภีร์ใบลานที่พบในจังหวัดลำพูนจำนวน 4 มัดจากวัด 4 แห่ง คือ วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร วัดประตูป่า วัดหนองเงือก และวัดบ้านหลุก ส่วนใหญ่มีรายละเอียดปีจัดสร้าง โดยเป็นชุดคัมภีร์ใบลานที่ถูกจัดสร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2400-2444 (อายุระหว่าง 100-200 ปีโดยประมาณ) มีรายละเอียดดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ที่พบในจังหวัดลำพูน

วัด	ผูกที่พบ	เลขอังกา	ปีที่สร้าง (พ.ศ.)	หมายเหตุ
วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร	1-15	a-ce	ไม่ปรากฏ	มีการนำใบลานคนละชุดมารวมกัน
วัดประตูป่า	1-15	kā-xxvi	2444	เนื้อหาครบ
วัดหนองเงือก	1-15	ā-mi	2400	เนื้อหาครบ
วัดบ้านหลุก	1-15	bā-hame	2419	เนื้อหาครบ

คัมภีร์ใบลานที่พบในจังหวัดน่านจำนวน 6 มัด จากวัด 6 แห่ง คือ วัดน้ำล้อม วัดเฮี้ย วัดเมืองราม วัดพระเกิด วัดดอนไชยพระบาท และวัดนาปัง ส่วนใหญ่มีรายละเอียดปีจัดสร้าง โดยเป็นชุดคัมภีร์ใบลานที่ถูกจัดสร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2367-2455 (อายุระหว่าง 100-200 ปี โดยประมาณ) มีรายละเอียดดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 5 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ที่พบในจังหวัดน่าน

วัด	ผูกที่พบ	เลขอังกา	ปีที่สร้าง (พ.ศ.)	หมายเหตุ
วัดน้ำล้อม	2-9	ga-ma	ไม่ปรากฏ	
วัดเฮี้ย	1-4, 6-10		2367	เลขอังกาเป็นตัวเลขนับแยกแต่ละผูก
วัดเมืองราม	1-2, 4-5, 9-10	ka-xll	2412	

ตารางที่ 5 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ที่พบในจังหวัดน่าน (ต่อ)

วัด	ผูกที่พบ	เลของกา	ปีที่สร้าง (พ.ศ.)	หมายเหตุ
วัดพระเกิด	3-15	ga-ḷi	ไม่ปรากฏ	
วัดดอนไชยพระบาท	1-17	l-xvll	2455	เนื้อหาครบ
วัดนาปัง	1-17	ka-ha	2409	เนื้อหาครบ

คัมภีร์ใบลานที่พบในจังหวัดแพร่จำนวน 6 มัด โดยพบที่วัดสูงเม่น (4 มัด) และวัดเหมืองหม้อ (2 มัด) ส่วนใหญ่มีรายละเอียดปีจัดสร้าง โดยเป็นชุดคัมภีร์ใบลานที่ถูกจัดสร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2367-2455 (อายุระหว่าง 100-200 ปี โดยประมาณ) มีรายละเอียดดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 6 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ที่พบในจังหวัดแพร่

วัด	ผูกที่พบ	เลของกา	ปีที่สร้าง (พ.ศ.)	หมายเหตุ
วัดสูงเม่น	1-20	ka-jyaḥ	2378	เนื้อหาครบ
วัดสูงเม่น	1-9	ka-daḥ	ไม่ปรากฏ	
วัดสูงเม่น	1-12	ka-ṅyī	ไม่ปรากฏ	
วัดสูงเม่น	1-17	ka-phai	2365	
วัดเหมืองหม้อ	1-17	ka-pam	2413	เนื้อหาครบ
วัดเหมืองหม้อ	1-17	ka-khu	2416	เนื้อหาครบ

คัมภีร์ใบลานที่พบในจังหวัดขอนแก่นจำนวน 2 มัด มาจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตขอนแก่น เป็นชุดคัมภีร์ใบลานที่ถูกจัดสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2338 (อายุ 200 กว่าปีโดยประมาณ) มีรายละเอียดดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 7 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ที่พบในจังหวัดขอนแก่น

วัด	ผูกที่พบ	เลขอังกา	ปีที่สร้าง (พ.ศ.)	หมายเหตุ
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	1-5	ka-ñaḥ	ไม่ปรากฏ	มีเนื้อหาเฉพาะครึ่งหลัง
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	1-10	kha-naḥ	2338	มีเนื้อหาเฉพาะครึ่งแรก

คัมภีร์ใบลานที่พบในจังหวัดอุบลราชธานีจำนวน 7 มัด มาจากวัดมณีวนาราม (4 มัด) วัดบ้านกลาง (1 มัด) วัดศรีจุมพล (1 มัด) วัดป่าข่า (1 มัด) และพบที่วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม จำนวน 1 มัด พบที่วัดบรมธงชัยจังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน 2 มัด ส่วนใหญ่ไม่มีรายละเอียดปีจัดสร้างและมีเนื้อหาขาดหาย โดยมีชุดที่เนื้อหาครบถ้วนเพียง 3 มัด มีรายละเอียดดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 8 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ที่พบในจังหวัดอุบลราชธานี มหาสารคาม และร้อยเอ็ด

วัด	จังหวัด	ผูกที่พบ	เลขอังกา	ปีที่สร้าง (พ.ศ.)	หมายเหตุ
วัดมณีวนาราม	อุบลราชธานี	2-7, 11	gu-phe	ไม่ปรากฏ	
วัดมณีวนาราม	อุบลราชธานี	2, 4-11	ka-phaḥ	2266	มีเนื้อหาเฉพาะครึ่งแรก
วัดมณีวนาราม	อุบลราชธานี	1-9	ka-tao	ไม่ปรากฏ	
วัดมณีวนาราม	อุบลราชธานี	1-17	ka-xxvi	ไม่ปรากฏ	เนื้อหาช่วงท้ายขาดหาย
วัดบ้านกลาง (อ.วารินชำราบ)	อุบลราชธานี	1-17	ka-khao	ไม่ปรากฏ	เนื้อหาครบ
วัดศรีจุมพล	อุบลราชธานี	1-8	a-dha	ไม่ปรากฏ	มีเนื้อหาเฉพาะครึ่งแรก
วัดป่าข่า	อุบลราชธานี	1-17	ka-gaḥ	ไม่ปรากฏ	เนื้อหาครบ
วัดมหาชัย	มหาสารคาม	1-11		2429	
วัดบรมธงชัย	ร้อยเอ็ด	1-9	jha-phaṃ	ไม่ปรากฏ	
วัดบรมธงชัย	ร้อยเอ็ด	2, 5, 9	gra-nai	ไม่ปรากฏ	

คัมภีร์ใบลานที่พบในจังหวัดยโสธรจำนวน 13 มัด มาจากวัดมหาธาตุทั้งหมด มีรายละเอียดปีจัดสร้างบางส่วน โดยเป็นชุดคัมภีร์ใบลานที่ถูกจัดสร้างขึ้นในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2184-2396 (อายุ 100-400 ปีโดยประมาณ) โดยเกือบทั้งหมดเป็นเนื้อหาเฉพาะครึ่งแรกหรือเฉพาะครึ่งหลัง หรือขาดหายเป็นช่วง ๆ มีรายละเอียดดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 9 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ที่พบในจังหวัดยโสธร

วัด	ผูกที่พบ	เลขอังกา	ปีที่สร้าง (พ.ศ.)	หมายเหตุ
วัดมหาธาตุ	1-9	ka-daḥ	2350	มีเนื้อหาเฉพาะครึ่งแรก
วัดมหาธาตุ	1-8	kra-taḥ	ไม่ปรากฏ	มีเนื้อหาเฉพาะครึ่งหลัง
วัดมหาธาตุ	1-11	ka-phai	2354	มีเนื้อหาเฉพาะครึ่งแรก
วัดมหาธาตุ	1-11	pa-ai	2368	มีเนื้อหาเฉพาะครึ่งหลัง
วัดมหาธาตุ	1-8	ka-dhe	2394	
วัดมหาธาตุ	1-3, 5-8	ka-jja	ไม่ปรากฏ	
วัดมหาธาตุ	1-8	ka-tai	2396	
วัดมหาธาตุ	1-9	ka-dau	ไม่ปรากฏ	
วัดมหาธาตุ	2, 4-5, 8-10, 12-16	ga-ghye	2184	เนื้อหาขาดหาย เป็นช่วง ๆ
วัดมหาธาตุ	1-11	ไม่มีอังกา-iraṃ	ไม่ปรากฏ	มีเนื้อหาเฉพาะครึ่งหลัง
วัดมหาธาตุ	1-11	ka-ba	ไม่ปรากฏ	มีเนื้อหาเฉพาะครึ่งแรก
วัดมหาธาตุ	1-11	ka-bai	ไม่ปรากฏ	
วัดมหาธาตุ	5-10	jha-ไม่มีอังกา	2320	

จากการพิจารณารายละเอียดคัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรมที่มีเนื้อหาเป็นพระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ จำนวน 79 มัดนี้ พบว่าคัมภีร์ใบลานที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดที่พบเป็นคัมภีร์ใบลานจากวัดพุทธวนาราม แขวงจำปาสัก ประเทศลาว ซึ่งจัดสร้างขึ้นเมื่อจุลศักราชที่ 923 (พ.ศ. 2104) มีอายุมากกว่า

460 ปี และยังมีชุดคัมภีร์ใบลานอีก 4 มัดที่มีอายุกว่า 300 ปี โดยคัมภีร์ใบลานส่วนใหญ่ที่พบมีอายุระหว่าง 100-300 ปี และมีคัมภีร์ใบลานจำนวน 3 มัดที่มีอายุน้อยกว่า 100 ปี แต่อย่างไรก็ตามมีคัมภีร์ใบลานบางส่วนที่ไม่พบบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลาน จึงไม่สามารถระบุปีที่จัดสร้างได้ สำหรับในประเทศไทยพบว่าสถานที่ที่เก็บรักษาคัมภีร์ใบลานดังกล่าวกระจุกตัวอยู่ในบริเวณภาคเหนือตอนบน คือ จังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ และน่าน หรือบริเวณที่ตั้งของอาณาจักรล้านนาเดิมที่ต่อมาเป็นเมืองประเทศราชหัวเมืองฝ่ายเหนือ และภาคอีสานตอนกลางถึงใต้ คือ จังหวัดอุบลราชธานี ร้อยเอ็ด ยโสธร และมหาสารคาม หรือบริเวณที่ตั้งของอาณาจักรล้านช้างเดิมที่ต่อมาเป็นเมืองประเทศราชหัวเมืองอีสาน ซึ่งทั้งสองดินแดนมีความสัมพันธ์มาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน

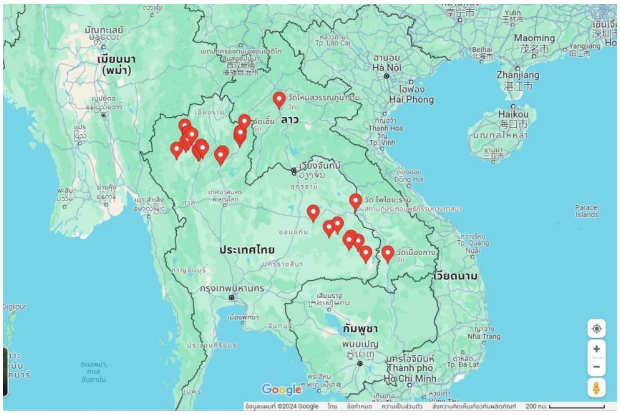

ภาพที่ 1 แผนที่โดยภาพรวมของวัดที่พบพระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรมคัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์
ที่มา: google map

ในด้านความสมบูรณ์ของเนื้อหา เนื่องจากพระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรมคัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ มีเนื้อหาค่อนข้างยาวจึงทำให้พบทั้งคัมภีร์ใบลานที่อยู่รวมกันเป็นมัดใหญ่ และที่ถูกแบ่งออกเป็นหลายมัด โดยส่วนใหญ่จะถูกแบ่งอยู่ในรูปแบบมัดต้นที่เป็นเนื้อหาเฉพาะครึ่งแรก และมัดปลายที่เป็นเนื้อหา

เฉพาะครึ่งหลัง ทำให้คัมภีร์ใบลานส่วนใหญ่ที่พบจะมีเนื้อหาเฉพาะในครึ่งแรก หรือเฉพาะในครึ่งหลัง หรือมีเนื้อหาที่ขาดหายไปจำนวนมาก หรือเนื้อหาไม่ต่อเนื่องบ้าง แต่อย่างไรก็ตามฉบับที่มีเนื้อหาครบถ้วนสมบูรณ์ที่พบจะมีจำนวนผูกที่แตกต่างกันไปอยู่ระหว่าง 14-20 ผูก

4. การศึกษาเปรียบเทียบพระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์

โดยทั่วไปแล้วเนื้อหาของคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีของแต่ละสายจารีตจะค่อนข้างมีความสอดคล้องไม่ได้แตกต่างกันมากนัก แต่ข้อความลงท้ายซึ่งไม่ใช่เนื้อหาในคัมภีร์พระไตรปิฎกอาจจะเหมือนหรือแตกต่างกันไปในแต่ละสายจารีตหรือแต่ละสายสืบทอด เช่น คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกบาลี ฉบับฉัฏฐสังคีติซึ่งเป็นฉบับพิมพ์อักษรพม่าของพม่าจะลงท้ายว่า “*เอวเมตํ ธารยามีติ* ***นิสฺสคฺคิยกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ ปาราชิกปาฏิ นิฏฺฐิตา***[15]” ส่วนฉบับสยามรัฐฉบับพิมพ์อักษรไทยของไทยจะลงท้ายว่า “*เอวเมตํ ธารยามีติ* ***นิสฺสคฺคิยกณฺฑํ***[16]” และฉบับพุทธชยันตีฉบับพิมพ์อักษรสิงหลของศรีลังกาจะลงท้ายว่า “*เอวเมตํ ธารยามีติ ตึสกํ อติเรเกกรตฺตญฺจ อกาลโปราณโธวนํ ปฏิคฺคหญฺจ ตญฺเจว วิญฺญตฺติ จ ตตฺตฺตริ เทฺว อปฺปวาริตา เจว ติกฺขตฺตุํ โจทนาย จาติ มิสฺสกํ สุทฺธกญฺเจว ตุลญฺจ อนุวสฺสกํ ปุราณสตฺถตญฺเจว โลมานํ หรเณน จ โธวนํ รุชิยญฺเจว เทฺว จ นานปฺปการกาติ อติเรกญฺเจว ปตฺตญฺจ อูเนน พนฺธเนน จ เภสชฺชํ สาฏกญฺเญว กุปิเตน อจฺฉินฺทนํ เทฺว ตนฺตวายา เจว อจฺเจกจีวเรน จ ฉารตฺตํ วิปฺปวาเสน อตฺตโน ปริณามนา ติ* ***นิฏฺฐิตํ ปาราชิกปาภอิ นิฏฺฐิตา***[17]” เป็นต้น ซึ่งพระไตรปิฎก

---

[15] อ้างอิงจากฉบับฉัฏฐสังคีติ คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกบาลี ซึ่งเป็นฉบับพิมพ์หลักของพม่า; Vin (B^e) I 381

[16] อ้างอิงจากฉบับสยามรัฐ คัมภีร์พระวินัยปิฎก ภิกขุวิภังค์ ซึ่งเป็นฉบับพิมพ์หลักของไทย; Vin (S^e) II 152

[17] อ้างอิงจากฉบับพุทธชยันตี คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกบาลี ซึ่งเป็นฉบับพิมพ์หลัก

ใบลานของแต่ละสายจารีตหรือสายสืบทอดก็มักจะสามารถเห็นถึงความแตกต่างนี้ได้อย่างชัดเจนเช่นเดียวกัน

ด้วยเหตุนี้ จึงได้ทำการคัดเลือกคัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ที่มีเนื้อหาค่อนข้างสมบูรณ์จำนวน 29 มัด[18] เพื่อศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหาในข้อความขึ้นต้นของเนื้อหาแต่ละบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในข้อความขึ้นต้นและข้อความลงท้ายคัมภีร์ใบลานแต่ละชุด ตลอดจนข้อมูลรายละเอียดที่เกี่ยวข้อง เช่น ข้อมูลจากบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลาน จำนวนผูก ฯลฯ เพื่อจัดกลุ่มสายการสืบทอดคัมภีร์ใบลานทั้ง 29 มัด โดยจากการศึกษาเปรียบเทียบพบว่าชุดคัมภีร์ใบลานมีข้อความขึ้นต้นของเนื้อหาแต่ละบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในข้อความขึ้นต้นและข้อความลงท้ายคัมภีร์ใบลานที่มีรูปแบบที่แตกต่างกันค่อนข้างชัดเจน โดยเมื่อได้ทำการจัดแบ่งคัมภีร์ใบลานออกเป็นสายการสืบทอดตามลักษณะเนื้อหาข้อความลงท้ายและข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง สามารถจัดแบ่งสายการสืบทอดคัมภีร์ใบลานได้ดังนี้

4.1 ชุดคัมภีร์ใบลานสายเมืองจำปาสัก

คัมภีร์ใบลานในสายนี้มี 17 ผูก และไม่ปรากฏปีสร้าง ประกอบด้วยคัมภีร์ใบลานจากแขวงจำปาสัก จำนวน 3 มัด (วัดวิทยาราม จำนวน 2 มัด วัดพุทธวนาราม จำนวน 1 มัด) และจากจังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 2 มัด (วัดป่าข่า จำนวน 1 มัด วัดมณีวนารามจำนวน 1 มัด)

ของศรีลังกา; Vin (C^e) I 640

[18] คัดเลือกโดยพิจารณาจากความสมบูรณ์และครบถ้วนของเนื้อหา โดยเป็นคัมภีร์ใบลานที่มีเนื้อหาครบถ้วนจำนวน 23 มัด และคัมภีร์ใบลานมีอายุเก่าแก่แต่มีเนื้อหาบางผูกขาดที่หายไปหรือมีเนื้อหาช่วงท้ายขาดหายไปเล็กน้อยจำนวน 6 มัด

ตารางที่ 10 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรมคัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ สายเมืองจำปาสัก

รหัสอ้างอิง (DCI Code)	จังหวัด	วัด	ปีที่ปรากฏ	ปี พ.ศ.	ผูกที่พบ	เลขอังกา
LA_10_00_002_00	จำปาสัก	วัดวิทยาราม	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	1-17	ka-tai
LA_10_00_003_00	จำปาสัก	วัดวิทยาราม	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	1-17	ka-to
LA_13_00_013_00	จำปาสัก	วัดพุทธวนาราม	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	1-17	ka-a
TH_73_00_005_00	อุบลราชธานี	วัดป่าข่า	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	1-17	ka-gaḥ
TH_27_00_099_00	อุบลราชธานี	วัดมณีวนาราม	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	1-17	ka-xxvi

ชุดคัมภีร์ใบลานสายเมืองจำปาสักเป็นชุดคัมภีร์ใบลานที่มีข้อความลงท้ายคัมภีร์ว่า ***เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยา นิฏฺฐิตา ปา-*** *พฺรอาทิกมฺม นิสฺสคฺคิย ปาจิตฺติยกมฺพุชฺชสฺวาต ปริปุณฺณ พุทฺธสฺส ชิวิตํ ปริจฺจชฺชามิ ธมฺมสฺส ชีวิตํ ปริจฺจชฺชามิ สงฺฆสฺส ชีวิตํ ปริจฺจชฺชามิ* โดยมีการจารคำว่าปาราชิกได้แค่เพียงคำว่า *ปา* และมีคำกล่าวนอบน้อมอุทิศชีวิตแก่พระรัตนตรัยเพิ่มต่อท้ายเข้าไปหลังจากจบเนื้อความในพระไตรปิฎก นอกจากนี้ ข้อความขึ้นต้นของชุดคัมภีร์ใบลานจากวัดวิทยาราม แขวงจำปาสักทั้ง 2 มัด ยังพบข้อความ *ตํ โข ปน ภควนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโธ อพฺภุคฺคโต* เพิ่มเติมเข้าไปกลายเป็น เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา *ตํ โข ปน ภควนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโธ อพฺภุคฺคโต* เวรญฺชายํ... และพบข้อความต่อท้ายข้อความลงท้ายว่า *นโมตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมา-สมฺพุทฺธสฺส* ซึ่งมีความแตกต่างจากชุดคัมภีร์ใบลานมัดอื่นในสายนี้

ตารางที่ 11 ตารางเปรียบเทียบข้อความส่วนขึ้นต้นและข้อความส่วนลงท้าย คัมภีร์ใบลานสายเมืองจำปาสัก

รหัสใบลาน	ข้อความขึ้นต้น	ข้อความลงท้าย
LA_10_00_002_00	เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา [[ตํ โข ปน ภควนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโธ อพฺภุคฺคโต]] เวรญฺชายํ...	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยา นิฏฺฐิตา ปา-*[[พฺรอาทิกมฺม นิสฺสคฺคิย ปาจิตฺติย-กมฺพุชฺชสฺวาต ปริปุณฺณ พุทฺธสฺส ชิวิตํ ปริจฺจชฺชามิ ธมฺมสฺส ชีวิตํ ปริจฺจชฺชามิ สงฺฆสฺส ชีวิตํ ปริจฺจชฺชามิ นโมตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธ]]*-
LA_10_00_003_00	เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา [[ตํ โข ปน ภควนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโธ อพฺภุคฺคโต]] เวรญฺชายํ...	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยา นิฏฺฐิตา ปา *[[พฺรอาทิกมฺม นิสฺสคฺคิย ปาจิตฺติย-กมฺพุชฺชสฺวาต ปริปุณฺณ พุทฺธสฺส ชิวิตํ ปริจฺจชฺชามิ ธมฺมสฺส ชีวิตํ ปริจฺจชฺชามิ สงฺฆสฺส ชีวิตํ ปริจฺจชฺชามิ นโมตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส]]*
LA_13_00_013_00	เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ...	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยา นิฏฺฐิตา ปา *[[พฺรอาทิกมฺม นิสฺสคฺคิย ปาจิตฺติย-กมฺพุชฺชสฺวาต ปริปุณฺณ พุทฺธสฺส ชิวิตํ ปริจฺจชฺชามิ ธมฺมสฺส ชีวิตํ ปริจฺจชฺชามิ สงฺฆสฺส ชีวิตํ ปริจฺจชฺชามิ]]*
TH_73_00_005_00	เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ...	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยา นิฏฺฐิตา *[[พฺรอาทิกมฺม นิสฺสคฺคิย ปาจิตฺติย-กมฺพุชฺชสฺวาต ปริปุณฺณ พุทฺธสฺส ชิวิตํ ปริจฺจชฺชามิ ธมฺมสฺส ชีวิตํ ปริจฺจชฺชามิ สงฺฆสฺส ชีวิตํ ปริจฺจชฺชามิ]]*
TH_27_00_099_00	เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ...	(เนื้อหาส่วนท้ายขาดหายไป)

เมื่อทำการศึกษาเปรียบเทียบในข้อความขึ้นต้นของปาราชิกกัณฑ์ ชุดคัมภีร์ใบลานในสายนี้จะขึ้นต้นว่า *เตน โข ปน สมเยน เวสาลิยา อวิทูเร กลนฺทคาโม* ***โหติ***... ซึ่งจะแตกต่างกับชุดคัมภีร์ใบลานในสายอื่นที่มักจะขึ้นต้นว่า *เตน โข ปน สมเยน เวสาลิยา อวิทูเร กลนฺทคาโม* ***นาม***...

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบในข้อความขึ้นต้นของสังฆาทิเสสกัณฑ์ และนิสสัคคิยกัณฑ์ ยังพบว่ามีความสอดคล้องกัน กล่าวคือ มีการใช้นิคหิตแทนตัวพยัญชนะ ง ในการเขียนคำว่า สงฺฆาทิเสส เป็น *สํฆาทิเสส* ในข้อความขึ้นต้นของสังฆาทิเสสกัณฑ์ คือ *อิเม โข ปนายสฺมนฺโต เตรส สํฆาทิเสสา ธมฺมา อุทฺเทสํ อาคจฺฉนฺติ* และคำว่า ติงฺส เป็น *ตึส* ในข้อความขึ้นต้นของนิสสัคคิยกัณฑ์ คือ *อิเม โข ปนายสฺมนฺโต* ***ตึส*** *นิสฺสคฺคิยา ปาจิตฺติยา ธมฺมา อุทฺเทสํ อาคจฺฉนฺติ*

4.2 ชุดคัมภีร์ใบลานสายเมืองแพร่

คัมภีร์ใบลานในสายนี้โดยส่วนใหญ่มี 17 ผูก และมีอายุอยู่ในช่วงระหว่าง 100 – 200 ปี ประกอบด้วยคัมภีร์ใบลานจากจังหวัดแพร่จำนวน 3 มัด (วัดสูงเม่นจำนวน 1 มัด วัดเหมืองหม้อจำนวน 2 มัด) จากจังหวัดน่านจำนวน 1 มัด (วัดดอนไชยพระบาท) และจากจังหวัดลำปางจำนวน 3 มัด (วัดพระธาตุลำปางหลวงจำนวน 1 มัด วัดสิงห์ชัยจำนวน 1 มัด วัดทุ่งม่านใต้จำนวน 1 มัด)

ตารางที่ 12 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ สายเมืองแพร่

รหัสใบลาน	จังหวัด	วัด	ปีที่ปรากฏ	ปี พ.ศ.	ผูกที่พบ	เลขอังกา
TH_01_00_211_00	แพร่	วัดสูงเม่น	จ.ศ. 1184	2365	1-17	ka-phai
TH_75_00_001_00	แพร่	วัดเหมืองหม้อ	จ.ศ. 1232	2413	1-17	ka-pam
TH_75_00_002_00	แพร่	วัดเหมืองหม้อ	จ.ศ. 1235	2416	1-17	ka-khu

ตารางที่ 12 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ สายเมืองแพร่ (ต่อ)

รหัสใบลาน	จังหวัด	วัด	ปีที่ปรากฏ	ปี พ.ศ.	ผูกที่พบ	เลขอังกา
TH_32_00_001_00	น่าน	วัดดอนไชยพระบาท	จ.ศ. 1274	2455	1-17	I-xvII
TH_13_00_004_00	ลำปาง	วัดพระธาตุลำปางหลวง	จ.ศ. 1170	2351	1-14	ka-si
TH_66_00_003_00	ลำปาง	วัดสิงห์ชัย	จ.ศ. 1272	2453	1-14	ka-xxxix
TH_69_00_002_00	ลำปาง	วัดทุ่งม่านใต้	จ.ศ. 1300	2481	1-17	ka-

คัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดในสายนี้ คือ ชุดคัมภีร์ใบลานจากวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ (TH_01_00_211_00) โดยในบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลานระบุว่า *จัดสร้างเมื่อปี จ.ศ.* 1184 (*พ.ศ.* 2365) *เขียนโดยพระคัมภีรรัสสะภิกขุ ณ วัดสูงเม่น* ***เมืองแพร่*** *เพื่อค้ำชู****ครูบากัญจนอรัญวาสี*** นอกจากนี้ในบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลานของชุดคัมภีร์ใบลานจากวัดดอนไชยพระบาท จังหวัดน่าน (TH_32_00_001_00) มีระบุว่า ...*สำเร็จแล้วยามเที่ยง วันที่* 4 *กุมภาพันธ์ ศก* 131 *จุลศักราชได้* 1274 (*พ.ศ.* 2455) ตัวปีชวดสนำกัมโพชพิสัยในเหมันตา...ข้าศรีวิชัยรัสสะ[19]ภิกษุเขียนธรรมตัวบาลีผูกนี้ ปางเมื่อ อยู่ดีสำราญ*อยู่****วัดแม่หล่าย เมืองแพร่****วันนั้นแล*... โดยเป็นที่น่าสังเกตว่ามีการใช้ปีชวดซึ่งเป็นปีนักษัตรแบบขอมในภาคกลางแทนที่การใช้ปีหนไทยแบบล้านนา ซึ่งอาจสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของภาคกลางที่มีต่อหัวเมืองฝ่ายเหนือในขณะนั้น

[19] หากพิจารณาจากช่วงเวลาและสถานที่พบที่อยู่ในพื้นที่หัวเมืองตอนเหนือ อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าใช้ชื่อเดียวกับครูบาศรีวิชัยซึ่งเป็นพระเถระที่เป็นที่เคารพนับถือเป็นอย่างมากในขณะนั้น แต่ไม่ปรากฏหลักฐานที่สามารถยืนยันได้ชัดเจน

ในบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลานของชุดคัมภีร์ใบลานจากวัดทุ่งม่านใต้ จังหวัดลำปาง (TH_69_00_002_00) มีระบุว่า *...เขียนเมื่อจุลศักราชได้ 1300 (พ.ศ. 2481) ปีเปิกยี เดือน 12 แรม 7 ค่ำ วัน 6 ยามกองแลงวันนั้นแล ปางเมื่อข้าพเจ้าได้ไปเป็นเจ้าอาวาสวัดบ้านแคลแก้วหนอุดรและได้เปิดสอนพระปริยัติธรรม นามพระภิกษุพรหมานามลิขิตด้วยตนเอง...* นอกจากนี้คัมภีร์ใบลานจากวัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง (TH_13_00_004_00) พบข้อมูลการจัดสร้างในบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลานโดยระบุว่า *...จุลศักราชได้ 1170 (พ.ศ. 2350)... มโนภิกขุลิกขิต ...เมื่ออยู่ปฏิบัติมหาชินธาตุเจ้าลำพางหลวงกลางเมืองนครไชย...*[20] โดยจากข้อมูลจากบันทึกท้ายใบลานทั้ง 4 มัด แสดงให้เห็นว่ามีการสร้างคัมภีร์ใบลานทั้งที่แบบสร้างและเก็บรักษาในสถานที่เดียวกันเช่นที่วัดสูงเม่น วัดพระธาตุลำปางหลวง และมีบางส่วนที่สร้างจากที่หนึ่งแล้วจึงเคลื่อนย้ายมาเก็บรักษาไว้อีกที่หนึ่ง เช่น สร้างที่วัดแม่หล่าย จังหวัดแพร่แต่นำมาเก็บรักษาที่วัดดอนไชยพระบาท จังหวัดน่าน หรือ สร้างที่วัดแคแก้วหนอุดร แต่นำมาเก็บรักษาไว้ที่วัดทุ่งม่านใต้ จังหวัดลำปาง เป็นต้น

ชุดคัมภีร์ใบลานสายเมืองแพร่ เป็นชุดคัมภีร์ที่มีข้อความลงท้ายคัมภีร์ว่า *เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ* ***สมตํ วินย****ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ* โดยหลังคำว่า *เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ* มีการใช้คำว่า *สมตํ* แทนคำว่า *นิฏฺฐิตํ* และชุดคัมภีร์ใบลานจากลำปาง 2 มัดมีข้อความขึ้นต้นปาราชิกกัณฑ์เหมือนกันว่า *เวสาลิยา อวิทุเร กลนฺทคาโม นาม* โดยตัดคำว่า *เตน โข ปน สมเยน* ออกไป

---

[20] สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดพระธาตุลำปางหลวง ตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

ตารางที่ 13 ตารางเปรียบเทียบข้อความขึ้นต้นและข้อความลงท้าย คัมภีร์ใบลานสายเมืองแพร่

รหัสใบลาน	ข้อความขึ้นต้นปาราชิกกัณฑ์	ข้อความลงท้าย
TH_01_00_211_00	เตน โข ปน สมเยน เวสลิยา อวิทุเร กลนฺทคาโม นาม...	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ *สมตํ* วินย-ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ
TH_75_00_001_00	เตน โข ปน สมเยน เวสาลิยา อวิทุเร กลนฺทคาโม นาม..	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ *สมตํ* วินย-ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ
TH_75_00_002_00	เตน โข ปน สมเยน เวสาลิยา อวิทุเร กลนฺทคาโม นาม..	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ *สมตํ* วินย-ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ
TH_32_00_001_00	เตน โข ปน สมเยน เวสลิยา อวิทุเร กลนฺทคาโม นาม...	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ *สมตํ* วินย-ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ
TH_13_00_004_00	(ไม่ปรากฏข้อความส่วนนี้ในคัมภีร์ใบลาน)	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ *สมตํ* วินย-ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ
TH_66_00_003_00	เวสาลิยา อวิทุเร กลนฺทคาโม นาม...	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ *สมตํ* วินย-ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ
TH_69_00_002_00	เวสาริยา อวิทุเร กลนฺทคาโม นาม...	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ *สมตํ* ปิริเนยฺย-ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบในข้อความขึ้นต้นของสังฆาทิเสสกัณฑ์ และนิสสัคคิยกัณฑ์ ยังพบว่ามีความสอดคล้องกัน กล่าวคือ มีการใช้พยัญชนะ ง ในการเขียนคำว่า *สงฺฆาทิเสส* ในข้อความขึ้นต้นของสังฆาทิเสสกัณฑ์ คือ *อิเม โข ปนายสฺมนฺโต เตรส* ***สงฺฆาทิเสสา*** *ธมฺมา อุทฺเทสํ อาคจฺฉนฺติ* และคำว่า ติงฺส ในข้อความขึ้นต้นของนิสสัคคิยกัณฑ์ คือ *อิเม โข ปนายสฺมนฺโต* ***ติงฺส*** *นิสฺสคฺคิยา ปาจิตฺติยา ธมฺมา อุทฺเทสํ อาคจฺฉนฺติ* ซึ่งมีความแตกต่างจากชุดคัมภีร์ใบลานในสายอื่น ๆ

4.3 ชุดคัมภีร์ใบลานสายเมืองลำพูน

คัมภีร์ใบลานในสายนี้โดยส่วนใหญ่มี 15 ผูก และมีอายุอยู่ในช่วงระหว่าง 100-200 ปี ประกอบด้วยคัมภีร์ใบลานจากจังหวัดลำพูนจำนวน 2 มัด (วัดประตูป่าจำนวน 1 มัด วัดหนองเงือกจำนวน 1 มัด) จากจังหวัดน่านจำนวน 1 มัด (วัดนาปัง)

ตารางที่ 14 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ สายเมืองลำพูน

รหัสใบลาน	จังหวัด	วัด	ปีที่ปรากฏ	ปี พ.ศ.	ผูกที่พบ	เลขอังกา
TH_37_00_002_00	ลำพูน	วัดประตูป่า	จ.ศ. 1263	2444	1-15	kā-xxvi
TH_55_00_006_00	ลำพูน	วัดหนองเงือก	จ.ศ. 1219	2400	1-15	ā-mi
TH_33_00_007_00	น่าน	วัดนาปัง	จ.ศ. 1228	2409	1-17	ka-ha

เมื่อพิจารณาจากบันทึกท้ายใบลานของชุดคัมภีร์ใบลานจากวัดนาปัง จังหวัดน่าน (TH_33_00_007_00) มีระบุว่า ...สร้างเมื่อท่านสถิตสำราญในวัดศรีชุมเมืองแพร่... โดยคัมภีร์ใบลานชุดนี้มีจำนวน 17 ผูกเท่ากับคัมภีร์ใบลาน

ส่วนใหญ่ของชุดสายเมืองแพร่ ซึ่งแตกต่างจากอีก 2 มัดที่มีเพียง 15 ผูก จึงทำให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกับเมืองแพร่ได้อย่างชัดเจน

ชุดคัมภีร์ใบลานสายเมืองลำพูนเป็นชุดคัมภีร์ที่มีข้อความขึ้นต้นปาราชิกกัณฑ์ว่า *เตน โข ปน สมเยน ภควา พาราสียํ ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา เยน เวสาลิ เตน จาริกํ ปกฺกามิ อนุปุพฺเพน จาริกญฺจํ รมาเน เยน เวสาลิ ตทวสริ เวสลิยา อวิทุเร กรนฺทคาโม นาม* ซึ่งมีความแตกต่างจากคัมภีร์ใบลานในสายอื่น นอกจากนี้เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบในข้อความขึ้นต้นของสังฆาทิเสสกัณฑ์ และนิสสัคคิยกัณฑ์ ยังพบว่ามีความสอดคล้องกัน กล่าวคือ มีการใช้พยัญชนะ ง ในการเขียนคำว่า สงฺฆาทิเสส ในข้อความขึ้นต้นของสังฆาทิเสสกัณฑ์ คือ *อิเม โข ปนายสฺมนฺโต เตรส **สงฺฆาทิเสสา** ธมฺมา อุทฺเทสํ อาคจฺฉนฺติ* แต่ใช้นิคหิตแทนตัวพยัญชนะ ง ในการเขียนคำว่า ติงฺส เป็น *ตึส* ในข้อความขึ้นต้นของนิสสัคคิยกัณฑ์ คือ *อิเม โข ปนายสฺมนฺโต **ตึส** นิสฺสคฺคิยา ปาจิตฺติยา ธมฺมา อุทฺเทสํ อาคจฺฉนฺติ* แต่ในข้อความลงท้ายคัมภีร์มีทั้งที่มีข้อความลงท้ายเหมือนกับชุดของสายเมืองแพร่ และไม่มีคำว่า *สมตํ* แทรกเหมือนของสายเมืองแพร่ แต่อย่างไรก็ตาม ข้อความลงท้ายก็ยังมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับชุดคัมภีร์ใบลานสายเมืองแพร่ เนื่องจากลงท้ายว่า ***วินย-ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ*** แทนที่จะมีเฉพาะ ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ เหมือนกับของสายอื่น

ตารางที่ 15 ตารางเปรียบเทียบข้อความขึ้นต้นและข้อความลงท้าย
คัมภีร์ใบลานสายเมืองลำพูน

รหัสใบลาน	ข้อความขึ้นต้นปาราชิกกัณฑ์	ข้อความลงท้าย
TH_37_00_002_00	เตน โข ปน สมเยน *[[ภควา พาราสียํ ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา เยน เวสาลิ เตน จาริกํ ปกฺกามิ อนุปุพฺเพน จาริกญฺจํ รมาเน เยน เวสาลิ ตทวสริ]]* เวสลิยา อวิทุเร กรนฺทคาโม นาม...	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ ***สมตํ วินย-*** ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ

ตารางที่ 15 ตารางเปรียบเทียบข้อความขึ้นต้นและข้อความลงท้าย
คัมภีร์ใบลานสายเมืองลำพูน (ต่อ)

รหัสใบลาน	ข้อความขึ้นต้นปาราชิกกัณฑ์	ข้อความลงท้าย
TH_55_00_006_00	เตน โข ปน สมเยน *[[ภควา พารา<<+ณ>>สียํ ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา เยน เวสา<<-ริ>>ลิ เตน จาริกํ ปกฺกามิ อนุปุพฺเพน จาริกญฺจํ รมาเน เยน <<-ว>> เวสาลิ ตทวสริ]]* เวสลิยา อวิทุเร กรนฺทคาโม นาม...	เอวเมตํ ธารยามีติ ***วิณย***ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ
TH_33_00_007_00	เตน โข ปนฺน สมเยน *[[ภควา พาราณสียํ ยถาภิรนฺติ วิหริตฺวา เยน เวสลี เตน จารีกํ ปกฺกมิ อนุปุพฺเพน จริกญฺจ รมาโน เยน เวสาลิ ตทวสริ]]* เวสลียํ อวิทุเร กรนฺทคาโม นาม...	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ ***วิณย***ปารา-ชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ

4.4 ชุดคัมภีร์ใบลานสายเมืองเชียงใหม่ A

คัมภีร์ใบลานในสายนี้โดยส่วนใหญ่มี 15 ผูก และมีอายุอยู่ในช่วงระหว่าง 100-220 ปี ประกอบด้วยคัมภีร์ใบลานจากเชียงใหม่จำนวน 3 มัด (วัดดวงดี วัดเมธัง วัดสิทธิทรงธรรม (สะลวงใน) จำนวนวัดละ 1 มัด) จากจังหวัดลำพูน จำนวน 1 มัด (วัดบ้านหลุก)

ตารางที่ 16 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรมคัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ สายเมืองเชียงใหม่ A

รหัสใบลาน	จังหวัด	วัด	ปีที่ปรากฏ	ปี พ.ศ.	ผูกที่พบ	เลขอังกา
TH_20_00_011_00	เชียงใหม่	วัดดวงดี	จ.ศ. 1173	2354	1-15	A-yo
TH_17_00_004_00	เชียงใหม่	วัดเมธัง	จ.ศ. 1222	2403	1-15	na-ṇī
TH_06_00_011_00	เชียงใหม่	วัดสิทธิทรงธรรม	จ.ศ. 1243	2424	1-15	a-me
TH_64_00_007_00	ลำพูน	วัดบ้านหลุก	จ.ศ. 1238	2419	1-15	Bā-hame

หากพิจารณาจากข้อมูลในส่วนของบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลานพบว่า ชุดคัมภีร์ใบลานจากวัดเมธัง จังหวัดเชียงใหม่ ระบุว่า...*คันธิยรัสสะภิกขุ สร้างเขียนยามสถิตสำราญอยู่วัดเมธังเมืองเชียงใหม่*... และ ชุดคัมภีร์ใบลานจากวัดดวงดี จังหวัดเชียงใหม่ ระบุว่า ...*สามเณรลิกขิตที่อารามสรีงาม*... ซึ่งอาจมีความเป็นไปได้ว่ามีการสร้างคัมภีร์ใบลานทั้งที่แบบสร้างและเก็บรักษาในสถานที่เดียวกันเช่นที่วัดเมธัง และมีบางส่วนที่สร้างจากที่หนึ่งแล้วจึงเคลื่อนย้ายมาเก็บรักษาไว้อีกที่หนึ่งด้วยเช่นกัน

ชุดคัมภีร์ใบลานสายเมืองเชียงใหม่ A เป็นชุดคัมภีร์ที่มีข้อความขึ้นต้นคัมภีร์ว่า *เตน* ***โข ปน*** *สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ*... ซึ่งดูเหมือนว่าเป็นการเติมคำว่า ***โข ปน*** เข้าไปเพื่อให้สอดคล้องกับข้อความขึ้นต้นของบทอื่น ๆ ที่ตามมาที่มักจะขึ้นต้นว่า *เตน* ***โข ปน*** *สมเยน* ไม่ใช่แค่ *เตน สมเยน* นอกจากนี้เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบในข้อความขึ้นต้นของนิสสัคคิยกัณฑ์พบว่าส่วนใหญ่ในการเขียนคำว่า ติงฺส จะไม่ได้ใส่ทั้งนิคหิตหรือพยัญชนะ ง แต่เขียนว่า ***ติส*** แทน ตลอดจนเมื่อพิจารณาในข้อความลงท้ายคัมภีร์จะไม่มีคำว่า *นิสฺสคฺคิยํ นิฏฺฐิตํ หรือ นิสฺสคฺคิยํ สมตํ* แต่จะลงท้ายว่า *เอวเมตํ ธารยามีติ ปาราชิกกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ*

ตารางที่ 17 ตารางเปรียบเทียบข้อความส่วนขึ้นต้นและข้อความส่วนลงท้าย คัมภีร์ใบลานสายเมืองเชียงใหม่ A

รหัสใบลาน	ข้อความขึ้นต้น	ข้อความลงท้าย
TH_20_00_011_00	เตน *[[โข ปน]]* สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ	(เนื้อหาช่วงท้ายขาดหายไป)
TH_17_00_004_00	เตน *[[โข ปน]]* สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ	เอวเมตํ ธารยามีติ ปาราชิกกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ ติ
TH_06_00_011_00	เตน *[[โข ปน]]* สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ	เอวเมตํ ธารยามีติ ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ
TH_64_00_007_00	เตน *[[โข ปน]]* สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ	เอวเมตํ ธารยามีติ ปาราชิกกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ ติ

4.5 ชุดคัมภีร์ใบลานสายเมืองเชียงใหม่ B

คัมภีร์ใบลานในสายนี้โดยส่วนใหญ่มี 16 ผูก และมีอายุระหว่าง 100 - 300 ปี โดยคัมภีร์ใบลานที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในสายนี้เป็นคัมภีร์ที่พบที่วัดบ้านแปะ จังหวัดเชียงใหม่ จัดสร้างขึ้นเมื่อปีจุลศักราช 1088 (พ.ศ. 2269) มีอายุร่วม 300 ปี ประกอบด้วยคัมภีร์ใบลานจากจังหวัดเชียงใหม่จำนวน 3 มัด (วัดบ้านแปะ วัดดวงดี วัดแสนฝาง วัดละจำนวน 1 มัด) จากจังหวัดแพร่ จำนวน 1 มัด (วัดสูงเม่น) จากจังหวัดอุบลราชธานีจำนวน 1 มัด (วัดบ้านกลาง) และจากแขวงสะหวันนะเขตจำนวน 1 มัด (วัดโพธิไชยาราม)

ตารางที่ 18 คัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรมคัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ สายเมืองเชียงใหม่ B

รหัสใบลาน	จังหวัด	วัด	ปีที่ปรากฏ	ปี พ.ศ.	ผูกที่พบ	เลขอังกา
TH_63_00_003_00	เชียงใหม่	วัดบ้านแปะ	จ.ศ. 1088	2269	1-16	A-khai
TH_20_00_009_00	เชียงใหม่	วัดดวงดี	จ.ศ. 1167	2348	1-16	ka-ḷaḥ
TH_45_00_001_00	เชียงใหม่	วัดแสนฝาง	จ.ศ. 1267	2448	1-16	I- XVII
TH_01_00_034_00	แพร่	วัดสูงเม่น	จ.ศ. 1197	2378	1-20	ka-jyaḥ
TH_71_00_001_00	อุบลราชธานี	วัดบ้านกลาง	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ	1-17	Ka - Khao
LA_15_00_004_00	สะหวันนะเขต	วัดโพธิไชยาราม	พ.ศ. 2416	2416	1-18	ka-graḥ

หากพิจารณาข้อมูลในส่วนของบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลานของคัมภีร์ใบลานในสายนี้พบว่า คัมภีร์ที่พบที่วัดบ้านแปะ จังหวัดเชียงใหม่ (TH_63_00_003_00) ระบุว่า ...*จุลศักราชได้ 1088 (พ.ศ. 2269) ตัวปีดับไส้ในเดือน 11 ออก 2 ค่ำ พรำได้วันอังคารยามกองงายแล ข้าน้อยเขียนเมื่ออยู่**อารามแปะ***[21]*ในวันนั้นแล*... คัมภีร์ใบลานจากวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ (TH_01_00_034_00) ระบุว่า ...*จารเมื่อจุลศักราช 1197 (พ.ศ. 2378) ตัวปลีดับเมด โดย**พระกัญจน-มหาอรัญวาสี**ภิกขุ สร้างเมื่ออยู่**เมืองน่าน***... และคัมภีร์ใบลาน จากวัดดวงดี จังหวัดเชียงใหม่ (TH_20_00_009_00) ระบุว่า *สร้างยามเมื่ออยู่สถิตสำราญใน**ปุบผาราม สวนดอกไม้***[22] ส่วนคัมภีร์ใบลานจากวัดแสนฝาง จังหวัดเชียงใหม่ (TH_45_00_001_00) ระบุว่า *ข้าเขียนปางเมื่อ**วัดช่างเคิ่ง***[23]*ชัยแก้ว* ซึ่งแสดงให้

[21] สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดบ้านแปะ ตำบลบ้านแปะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

[22] สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดสวนดอก ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

[23] สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดพระธาตุช่างเคิ่ง ตำบลช่างเคิ่ง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

เห็นว่ามีการสร้างคัมภีร์ใบลานทั้งที่แบบสร้างและเก็บรักษาในสถานที่เดียวกัน และการสร้างคัมภีร์ใบลานจากที่หนึ่งแล้วจึงเคลื่อนย้ายมาเก็บรักษาไว้อีกที่หนึ่งด้วยเช่นกัน

ชุดคัมภีร์ใบลานสายเมืองเชียงใหม่ B โดยชุดคัมภีร์ใบลานที่พบในจังหวัดเชียงใหม่มีข้อความลงท้ายคัมภีร์ว่า *เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ นิฏฺฐิตํ ปาราชิกกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ* ส่วนชุดคัมภีร์ใบลานที่พบในจังหวัดแพร่ อุบลราชธานี และแขวงสะหวันนะเขต ประเทศลาวมีข้อความลงท้ายคัมภีร์ว่า *เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ นิฏฺฐิตํ ปาราชิกณฺโฑ นิฏฺฐิโต* นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบในข้อความขึ้นต้นของสังฆาทิเสสกัณฑ์ และนิสสัคคิยกัณฑ์ มีการใช้พยัญชนะ ง ในการเขียนคำว่า ***สงฺฆาทิเสส*** ในข้อความขึ้นต้นของสังฆาทิเสสกัณฑ์ แต่ใช้นิคหิตแทนตัวพยัญชนะ ง ในการเขียนคำว่า ติงฺส เป็น ***ตึส*** ในข้อความขึ้นต้นของนิสสัคคิยกัณฑ์ ซึ่งมีความสอดคล้องกับคัมภีร์ใบลานสายเมืองลำพูน

ตารางที่ 19 ตารางเปรียบเทียบข้อความส่วนลงท้าย
คัมภีร์ใบลานสายเมืองเชียงใหม่ B

รหัสใบลาน	ข้อความลงท้าย
TH_63_00_003_00	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ นิฏฺฐิตํ ปาทาราชิกปกรณํ นิฏฺฐิตํ
TH_20_00_009_00	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ นิฏฺฐิตํ ปาราชิกกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ
TH_45_00_001_00	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ นิฏฺฐิตํ ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ
TH_01_00_034_00	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ นิฏฺฐิตํ ปตฺตวคฺโค นิฏฺฐิโต
TH_71_00_001_00	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยํ นิฏฺฐิตํ ปาราชิกณฺโฑ นิฏฺฐิโต
LA_15_00_004_00	เอวเมตํ ธารยามีติ ...ค... นิสฺสคฺคิยํ นิฏฺฐิตํ ปาราชิกกณฺโฑ นิฏฺฐิโต

4.6 ชุดคัมภีร์ใบลานที่ไม่สามารถระบุสายการสืบทอดได้อย่างชัดเจน

เนื่องจากคัมภีร์ใบลานในกลุ่มนี้ค่อนข้างมีอายุเก่าแก่ ส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 200-500 ปี ทำให้มีใบลานบางส่วนในมัดขาดหายไป ทำให้การศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหาในข้อความขึ้นต้นของเนื้อหาแต่ละบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในข้อความขึ้นต้นและข้อความลงท้ายคัมภีร์ใบลานแต่ละมัดไม่สามารถทำได้อย่างครบถ้วน แต่อย่างไรก็ตามจากการสืบค้นและสรุปข้อมูลที่มีเหลืออยู่บางส่วนก็พอสามารถจัดแยกลงตามสายต่าง ๆ ที่แบ่งไว้ในข้างต้นในเบื้องต้นได้ แต่เนื่องจากข้อมูลหลักฐานไม่เพียงพอในการแบ่งสายได้อย่างชัดเจนจึงขอแยกให้รายละเอียดเป็นหัวข้อแยกออกมา โดยคัมภีร์ใบลานในกลุ่มนี้ มีรายละเอียดโดยภาพรวมดังนี้

ตารางที่ 20 คัมภีร์ใบลานที่ไม่สามารถระบุสายการสืบทอดได้อย่างชัดเจน

รหัสใบลาน	จังหวัด	วัด	ปีที่ปรากฏ	ปี พ.ศ.	ผูกที่พบ	เลขอังกา
LA_13_00_010_00	จำปาสัก	วัดพุทธวนาราม	จ.ศ. 923	2104	4-6, 9-19	cha-ṭayu
TH_20_00_001_00	เชียงใหม่	วัดดวงดี	จ.ศ. 1197	2378	1-18	ka-ya
TH_11_00_097_00	ลำปาง	วัดไหล่หินหลวง	จ.ศ. 1073	2254	2, 5-9, 11-20, 22	ga-ḍyo
TH_10_00_179_00	ยโสธร	วัดมหาธาตุ	จ.ศ. 1003	2184	2, 4-5, 8-10, 12-16	ga-ghye

คัมภีร์ใบลานจากวัดพุทธวนาราม แขวงจำปาสัก (LA_13_00_010_00) พบข้อมูลการสร้างโดยมีระบุว่าสร้างเมื่อจุลศักราช 923 (พ.ศ. 2104) ซึ่งตรงกับช่วงรัชสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง (พ.ศ. 2091-2114) แต่พบเฉพาะผูกที่ 4 - 6 และผูกที่ 9 -19 จึงไม่มีเนื้อหาในข้อความขึ้นต้นและลงท้ายคัมภีร์ใบลาน แต่อย่างไรก็ตามเมื่อศึกษาเทียบเคียงในข้อความขึ้นต้นของสังฆาทิเสสกัณฑ์ และนิสสัคคิยกัณฑ์ พบว่าส่วนใหญ่ในการเขียนคำว่า ติงฺส จะไม่ได้ใส่ทั้งนิคหิตหรือพยัญชนะ ง แต่แต่เขียนว่า ***ติส*** แทน ซึ่งมีความสอดคล้องกับชุดคัมภีร์ใบลานในสายเมืองเชียงใหม่ A

คัมภีร์ใบลานจากวัดดวงดี จังหวัดเชียงใหม่ (TH_20_00_001_00) พบข้อมูลการสร้างในบันทึกท้ายคัมภีร์โดยระบุว่า...*จุลศักราช 1197 ตัวปี ดับเม็ด ปฐมมหามูล ศรัทธาหมายมีเจ้า**มหาอุปราชฝ่ายหน้า**หอคำเมืองแล**อัครมเหสีเจ้าคำแผ่น**...ได้สร้างไว้ค้ำชูศาสนา*...กล่าวคือ สร้างเมื่อปีจุลศักราช 1197 (พ.ศ. 2378) โดยมีเจ้ามหาอุปราชและมเหสีเจ้าคำแผ่นมีศรัทธาสร้างไว้ ซึ่งเมื่อตรวจสอบเทียบเคียงปีสร้างและลำดับการขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ของเจ้าหลวงเชียงใหม่และอัครมเหสีแล้วมีความสอดคล้องกัน โดยเจ้ามหาอุปราชฝ่ายหน้าหอคำเมือง ที่ถูกกล่าวถึงในบันทึกท้ายใบลานชุดนี้น่าจะหมายถึง เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ 5 พระเจ้ามโหตรประเทศที่มีแม่เจ้าคำแผ่นเป็นเทวีโดยเป็นเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ระหว่างปี พ.ศ. 2390 - 2397 โดยในขณะที่สร้างคัมภีร์ใบลานชุดนี้ยังดำรงตำแหน่งเป็นเจ้ามหาอุปราชฝ่ายหน้า[24] อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะพบใบลานครบจำนวน 18 ผูกแต่ก็ยังมีเนื้อหาส่วนท้ายขาดหายไปเล็กน้อย จึงไม่สามารถศึกษาเปรียบเทียบในข้อความลงท้ายคัมภีร์ใบลานได้ แต่สามารถศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะในข้อความขึ้นต้นคัมภีร์ใบลาน และในข้อความขึ้นต้นของสังฆาทิเสสกัณฑ์ และนิสสัคคิยกัณฑ์ จากการศึกษาเปรียบเทียบพบว่า มีการใช้นิคหิตแทนตัวพยัญชนะ ง ในการเขียนคำว่า สงฺฆาทิเสส เป็น ***สํฆาทิเสส*** ในข้อความขึ้นต้นของสังฆาทิเสสกัณฑ์ และคำว่า ติงฺส เป็น ***ตึส*** ในข้อความขึ้นต้น

---

[24] สรัสวดี อ๋องสกุล, *กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่*, 110-112.

ของนิสสัคคิยกัณฑ์ ซึ่งหากพิจารณาเฉพาะในจุดนี้ก็ดูเหมือนว่ามีความสอดคล้องกับชุดใบลานในสายเมืองจำปาสัก

คัมภีร์ใบลานจากวัดไหล่หินหลวง จังหวัดลำปาง (TH_11_00_097_00) พบข้อมูลการสร้างในบันทึกท้ายคัมภีร์โดยระบุปีสร้างเป็นจุลศักราช 1073 (พ.ศ. 2254) โดยเนื้อหาจบที่ 22 ผูก แต่อย่างไรก็ตามยังมีบางผูกขาดหายไป โดยจะพบเพียงแค่ผูกที่ 2, ผูกที่ 5-9, ผูกที่ 11-20 และผูกที่ 22 แต่เนื้อหาส่วนท้ายขาดหายไปเล็กน้อยทำให้ไม่สามารถเปรียบเทียบในข้อความลงท้ายคัมภีร์ใบลานได้ แต่หากพิจารณาเปรียบเทียบในข้อความขึ้นต้นของสังฆาทิเสสกัณฑ์ และนิสสัคคิยกัณฑ์ พบว่ามีการใช้พยัญชนะ ง ในการเขียนคำว่า ***สงฺฆาทิเสส*** ในข้อความขึ้นต้นของสังฆาทิเสสกัณฑ์ แต่ใช้นิคหิตแทนตัวพยัญชนะ ง ในการเขียนคำว่า ติงฺส เป็น ***ตึส*** ในข้อความขึ้นต้นของนิสสัคคิยกัณฑ์ ซึ่งมีความสอดคล้องกับคัมภีร์ใบลานสายเมืองลำพูน และสายเมืองเชียงใหม่ B

คัมภีร์ใบลานจากวัดมหาธาตุ จังหวัดยโสธร (TH_10_00_179_00) พบข้อมูลการสร้างในบันทึกท้ายคัมภีร์โดยมีระบุว่าสร้างเมื่อจุลศักราช 1003 (พ.ศ. 2184) โดยเนื้อหาจบที่ 16 ผูก แต่อย่างไรก็ตามยังมีบางผูกขาดหายไป โดยพบเพียงแค่ผูกที่ 2, ผูกที่ 4-5, ผูกที่ 8-10 และผูกที่ 12-16 เมื่อพิจารณาในข้อความลงท้ายคัมภีร์ใบลาน พบว่ามีความแตกต่างไปจากคัมภีร์ใบลานชุดอื่น ๆ โดยมีข้อความลงท้ายมีการแทรกคำเพิ่มเติมว่า *เอวเมตํ ธารยามีติ [[ทุเว ปตฺตาจ เภสชฺชวสฺสิกาสิตํ ปาราชิกํ อนิยตํ ติสเมวจ เอกุกปญฺญาสวตฺถุ โปฏฺฐเกกฺขสมฺมเต ทฺวตฺติ สงฺฆากวาราจ ปริมาณา ว สพฺพโสติ]] ปาราชิกํ นิฏฺฐิตํ* และเมื่อพิจารณาในข้อความขึ้นต้นของนิสสัคคิยกัณฑ์พบว่า มีการใช้พยัญชนะ ง ในการเขียนคำว่า ***ติงฺส*** ในข้อความขึ้นต้นของนิสสัคคิยกัณฑ์ ซึ่งมีความสอดคล้องกับคัมภีร์ใบลานสายเมืองแพร่

จากข้อมูลดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สามารถทำเป็นตารางสรุปรายละเอียดการศึกษาเปรียบเทียบการจัดสายการสืบทอดของคัมภีร์ใบลานได้ดังนี้

ตารางที่ 21 ตารางสรุปการเปรียบเทียบข้อความส่วนขึ้นต้น
และข้อความส่วนลงท้ายคัมภีร์ใบลาน

สายการสืบทอด	ข้อความขึ้นต้น	ข้อความลงท้าย
สายเมืองจำปาสัก	เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ... / เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา *[[*ตํ โข ปน ภควนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ ไกตฺติสทฺโธ อพฺภุคฺคโต*]]* เวรญฺชายํ...	เอวเมตํ ธารยามีติ นิสฺสคฺคิยา นิฏฺฐิตา **ปา-** *[[*พฺรอาทิกมฺม นิสฺสคฺคิย ปาจิตฺติย-กมฺพุชฺชสฺวาต ปริปุณฺณ พุทฺธสฺส ชิวิตํ ปริจฺจชฺชามิ ธมฺมสฺส ชีวิตํ ปริจฺจชฺชามิ สงฺฆสฺส ชีวิตํ ปริจฺจชฺชามิ นโมตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส*]]*
สายเมืองแพร่	เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ...	เอวเมตํ ธารยามีติ **นิสฺสคฺคิยํ สมตํ วินย**ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ
สายเมืองลำพูน	เตน สมเยน พุทฺโธ ภคฺควา เวรญฺชายํ...	เอวเมตํ ธารยามีติ **นิสฺสคฺคิยํ วิณย**ปาราชิกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ
สายเมืองเชียงใหม่ A	เตน *[[*โข ปน*]]* สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ..	เอวเมตํ ธารยามีติ ปาราชิกกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ ติ
สายเมืองเชียงใหม่ B	เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ...	เอวเมตํ ธารยามีติ **นิสฺสคฺคิยํ นิฏฺฐิตํ** ปาราชิกกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ

ตารางที่ 21 ตารางสรุปการเปรียบเทียบข้อความส่วนขึ้นต้น
และข้อความส่วนลงท้ายคัมภีร์ใบลาน (ต่อ)

สายการสืบทอด	ข้อความขึ้นต้นของสังฆาทิเสสกัณฑ์	ข้อความขึ้นต้นของนิสสัคคิยกัณฑ์
สายเมืองจำปาสัก	อิเม โข ปนายสฺมนฺโต เตรส **สํฆาทิเสสา** ธมฺมา อุทฺเทสํ อาคจฺฉนฺติ	อิเม โข ปนายสฺมนฺโต **ตึส** นิสฺสคฺคิยา ปาจิตฺติยา ธมฺมา อุทฺเทสํ อาคจฺฉนฺติ
สายเมืองแพร่	อิเม โข ปนายสฺมนฺโต เตรส **สงฺฆาทิเสสา** ธมฺมา อุทฺเทสํ อาคจฺฉนฺติ	อิเม โข ปนายสฺมนฺโต **ติงฺส** นิสฺสคฺคิยา ปาจิตฺติยา ธมฺมา อุทฺเทสํ อาคจฺฉนฺติ
สายเมืองลำพูน	อิเม โข ปนายสฺมนฺโต เตรสฺส **สงฺฆาทิเสสา** ธมฺมา อุทฺเทสํ อาคจฺฉนฺติ	อิเม โข ปนายสฺมนฺโต **ตึส** นิสฺสคฺคิยา ปาจิตฺติยา ธมฺมา อุทฺเทสํ อาคจฺฉนฺติ
สายเมืองเชียงใหม่ A	อิเม โข ปนายสฺมนฺโต เตรส **สงฺฆาทิเสสา** ธมฺมา อุทฺเทสํ อาคจฺฉนฺติ	อิเม โข ปนฺนายสฺมนฺโต **ติส** นิสฺสคฺคียา ปาจิตฺติยา ธมฺมา อุทฺเทสํ อาคจฺฉนฺติ
สายเมืองเชียงใหม่ B	อิเม โข อายสฺมนฺเต เตรสฺส **สงฺฆาทิเสสา** ธมฺมา อุเทสํ อาคจฺฉนฺติ	อิเม โข ปนายสฺมนฺโต **ตึส** นิสฺสคฺคิยา ปาจฺจิตฺติยา ธมฺมา อุทฺเทสํ อาคฺคจฺฉนฺติ

5. สรุปผลการศึกษาเปรียบเทียบพระไตรปิฎกใบลาน อักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์

จากการศึกษาเปรียบเทียบและจัดสายการสืบทอดพระไตรปิฎกใบลาน อักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ สามารถจัดแบ่งออกเป็น 5 สาย[25]

[25] ในงานวิจัยนี้จะใช้ชื่อกลุ่มอ้างอิงตามพื้นที่ส่วนใหญ่ที่พบคัมภีร์ใบลานในกลุ่มนั้น ๆ

คือ สายเมืองจำปาสัก สายเมืองแพร่ สายเมืองลำพูน สายเมืองเชียงใหม่ A และสายเมืองเชียงใหม่ B ซึ่งทำให้เห็นร่องรอยการสืบทอดคัมภีร์ใบลานได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณารายละเอียดในข้อความลงท้ายคัมภีร์ใบลานพบว่า สายเมืองแพร่และสายเมืองลำพูน มีการลงท้ายด้วย ***นิสฺสคฺคิยํ .... วินยปาราชิกณฺฑํ*** ตรงกัน ซึ่งแตกต่างกันเพียงในระหว่างคำว่ามีคำว่า สมตํ อยู่หรือไม่ นอกจากนี้สายเมืองลำพูนและสายเมืองเชียงใหม่ B ก็มีความสอดคล้องกันในเรื่องการใช้พยัญชนะ ง ในคำว่า สงฺฆาทิเสส ที่อยู่ในข้อความขึ้นต้นของสังฆาทิเสสกัณฑ์ แต่ใช้นิคหิตแทนตัวพยัญชนะ ง ในการเขียนคำว่า ติงฺส เป็น ตึส ในข้อความขึ้นต้นของนิสสัคคิยกัณฑ์ โดยชุดคัมภีร์ใบลานส่วนใหญ่ใน 3 สายนี้ถูกจัดสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23-25 และเป็นคัมภีร์ใบลานที่พบในบริเวณจังหวัดแพร่ น่าน ลำพูน ลำปาง เชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กันนับตั้งแต่ครั้งอาณาจักรล้านนา แม้เมื่อปี พ.ศ. 2437 ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าให้รวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาทั้งห้า คือ แพร่ น่าน ลำพูน ลำปาง เชียงใหม่ ให้เป็นมณฑลลาวเฉียงหรือมณฑลพายัพ ก็ยังมีความสัมพันธ์กันมาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่ามีการสืบทอดพระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ ในระหว่างหัวเมืองทั้งห้านี้มาตลอดระยะเวลายาวนาน จึงทำให้คัมภีร์ใบลานของทั้ง 3 สายนี้มีความสอดคล้องสัมพันธ์กัน จึงอาจเรียกรวมทั้ง 3 สายนี้ว่าเป็นกลุ่มหัวเมืองฝ่ายเหนือ

แม้ว่าคัมภีร์ใบลานในแต่ละสายการสืบทอดจะค่อนข้างเกาะกลุ่มกันตามพื้นที่ที่จัดสร้างหรือเก็บรักษา แต่ก็มีร่องรอยการแลกเปลี่ยนและสืบทอดคัมภีร์ข้ามไปมาระหว่างล้านนาและล้านช้างด้วยเช่นกัน เช่น คัมภีร์ใบลานจากแขวงสะหวันนะเขตและจากจังหวัดอุบลราชธานีรวมอยู่ในสายเมืองเชียงใหม่ B คัมภีร์ใบลานจากวัดมหาธาตุ จังหวัดยโสธรค่อนข้างมีความสอดคล้องกับสายเมืองแพร่ คัมภีร์ใบลานจากวัดพุทธวนาราม แขวงจำปาสักค่อนข้างมีความสอดคล้องกับสายเมืองเชียงใหม่ A และคัมภีร์ใบลานจากวัดดวงดี จังหวัดเชียงใหม่ค่อนข้าง

มีความสอดคล้องกับสายเมืองจำปาสัก นอกจากนี้ ยังพบคัมภีร์ใบลานบางชุดที่มีการอ้างอิงปีเป็นปีนักษัตรแบบขอมภาคกลางแทนที่ปีหนไทยแบบล้านนาหรือล้านช้าง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการเข้ามามีอิทธิพลของภาคกลางในดินแดนหัวเมืองล้านนาและล้านช้างอีกด้วย

จากข้อมูลการศึกษาเปรียบเทียบและจัดสายการสืบทอดพระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ทั้ง 29 มัด สามารถจัดเป็น 3 กลุ่มหลัก คือ กลุ่มหัวเมืองฝ่ายเหนือ (สายเมืองแพร่ สายเมืองลำพูน และสายเมืองเชียงใหม่ B) กลุ่มเมืองเชียงใหม่ และกลุ่มเมืองจำปาสัก โดยสามารถสรุปภาพรวมเป็นแผนภูมิการสืบทอดคัมภีร์ใบลานได้ดังนี้

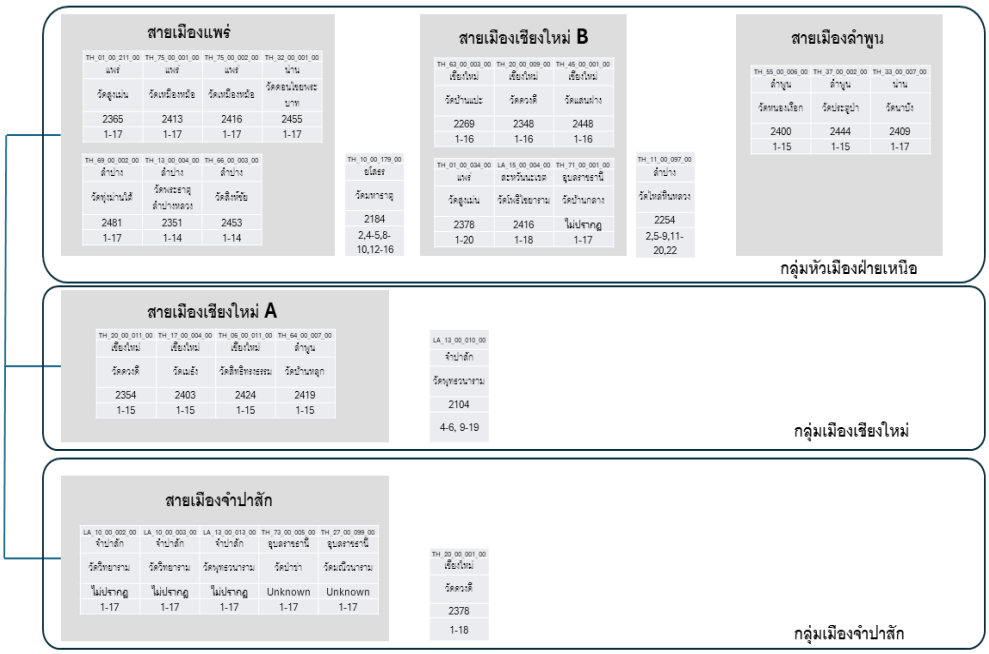

ภาพที่ 2 แผนภูมิแสดงการสืบทอดพระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์

คัมภีร์ใบลานในกลุ่มหัวเมืองฝ่ายเหนือ (สายเมืองแพร่ สายเมืองลำพูน และสายเมืองเชียงใหม่ B) มีจำนวนผูกอยู่ระหว่าง 14-17 ผูก และถูกจัดสร้างขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 2269-2481 (ช่วงอายุ 80-300 ปี) แสดงให้เห็นถึงความเจริญของพระพุทธศาสนาโดยมีการจัดสร้างและสืบทอดพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคัมภีร์พระวินัยปิฎกในหัวเมืองฝ่ายเหนือ (เชียงใหม่ แพร่ น่าน ลำพูน ลำปาง) มาอย่างต่อเนื่องยาวนานกว่า 200 ปี นอกจากนี้ยังมีร่องรอยการสืบทอดส่งต่อคัมภีร์ใบลานไปยังล้านช้างและหัวเมืองอีสานในบางช่วงเวลาอีกด้วย มีความเป็นไปได้ว่าต้นฉบับของคัมภีร์ใบลานในกลุ่มนี้อาจเป็นต้นฉบับหลักและได้รับการคัดลอกสืบทอดกันอย่างกว้างขวางในหัวเมืองฝ่ายเหนือหรืออาณาจักรล้านนาเดิม

คัมภีร์ใบลานในกลุ่มเมืองเชียงใหม่ (สายเมืองเชียงใหม่ A) โดยส่วนใหญ่มีจำนวน 15 ผูก และถูกจัดสร้างขึ้นในเมืองเชียงใหม่ช่วงระหว่าง พ.ศ. 2354-2424 ซึ่งมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากคัมภีร์ใบลานในกลุ่มหัวเมืองฝ่ายเหนือ จึงมีความเป็นไปได้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าว ในเมืองเชียงใหม่มีการสืบทอดคัมภีร์ใบลานจากสายสืบทอดอื่นนอกเหนือจากกลุ่มหัวเมืองฝ่ายเหนือด้วย

คัมภีร์ใบลานในกลุ่มเมืองจำปาสัก โดยส่วนใหญ่มีจำนวน 17 ผูก และไม่มีปรากฏปีจัดสร้าง โดยพบในเมืองจำปาสักและอุบลราชธานีซึ่งเดิมเคยเป็นพื้นที่ของอาณาจักรล้านช้าง และมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากกลุ่มหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งเดิมเคยเป็นพื้นที่ของอาณาจักรล้านนา ซึ่งอาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นกลุ่มการสืบทอดคัมภีร์ใบลานของอาณาจักรล้านช้างซึ่งมีลักษณะเฉพาะบางประการแตกต่างจากกลุ่มการสืบทอดคัมภีร์ใบลานของอาณาจักรล้านนา

อย่างไรก็ตาม หากได้นำคัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานอักษรธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ของแต่ละกลุ่มไปศึกษาเปรียบเทียบกับคัมภีร์พระไตรปิฎก พระวินัยปิฎก ปาราชิกกัณฑ์ของคัมภีร์ใบลานสายจารีตอักษรอื่น เช่น คัมภีร์ใบลานอักษรพม่า เพิ่มเติม ก็น่าจะทำให้เห็นร่องรอยการสืบทอดคัมภีร์พระไตรปิฎกใบลานโดยภาพรวมได้อย่างครอบคลุมและกว้างขวางมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

• ภาษาบาลี

1. คัมภีร์

มหามกุฏราชวิทยาลัย. *วินยปิฏเก มหาวิภงฺคสฺส ปฐโม ภาโค. สฺยามรฏฺรสฺส เตปิฏก*. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2552.

Buddha Sasana Council. *Vinayapitake Pārājikapāḷi. Chaṭṭhasaṅgīti Piṭakaṃ vol. 1.* Yangon, 1954.

Buddhist Cultural Center: Under The Patronage of The Government of Ceylon. *Vinayapitaka Parajika Pali Vol. 1. Buddha Jayanti Tripitaka Series,* 2549.

• ภาษาไทย

1. หนังสือ

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 11 พงษาวดารเมืองหลวงพระบาง. เรียบเรียงโดย พระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ. พิมพ์แจกในงานศพ อำมาตย์เอก พระยาอุตรกิจพิจารณ์ (สุด สาระสุทธิ์) ปีมะแม พ.ศ. 2462. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462.

พงศาวดารเมืองล้านช้างและลำดับสกุล ชาลีจันทร์ ราชตระกูลล้านช้าง เวียงจันทน์. รวบรวมโดย พระยาประมวญวิชาพูล. พิมพ์เป็นบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอกหลวงชาญสงคราม (กฤษณ์ ชาลีจันทร์) วันที่ 3 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2500 ณ เมรุวัดโสมนัสวิหาร. พระนคร: โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, 2500.

ชินกาลมาลีปกรณ์. แปลโดย แสง มนวิทูร, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางทองคำ สุวรรนิชกุล ณ สุสานพระบาท อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง วันที่ 17 มกราคม พุทธศักราช 2515. ม.ป.ท.: กรมศิลปากร, 2515.

สุรศักดิ์ ศรีสำอาง. *เรื่องของพ่อ และ รวมบทความทางวิชาการ ล้านช้าง : ล้านนา*. จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายประสม ศรีสำอาง ต.ช., ต.ม. ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุวรวิหาร เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร 27 ตุลาคม 2546. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., 2546.

สรัสวดี อ๋องสกุล. *กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่*. เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, 2557.

2. บทความ

สุชาดา ศรีเศรษฐวรกุล. “การสืบทอดพระไตรปิฎกใบลานอักษรขอมในประเทศไทยและกัมพูชา.” *วารสารธรรมธารา,* ปีที่ 5, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 8), (มกราคม - มิถุนายน 2562): 73-113.